

GRANS ESTABLIMENTS MOLINERS A LA VALL BAIXA DEL RIU LLOBREGAT: ELS CASALS DE MARTORELL, SANT VICENÇ DELS HORTS I MOLINS DE REI (SEGLES XII-XV)*

○ JOSEP FERNÁNDEZ I TRABAL
ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

El present treball ofereix els resultats d'una investigació sobre els establiments industrials i la utilització de l'energia hidràulica en el curs inferior del riu Llobregat en l'edat mitjana (segles XII-XV). La finalitat de l'estudi és conèixer amb la màxima aproximació possible el ventall d'activitats econòmiques que giraven a l'entorn dels molins hidràulics i, en particular, dels que eren moguts directament pel riu Llobregat i els seus principals tributaris, l'Anoia i les rieres de Rubí i de Cervelló. En aquest article tractem bàsicament els casals moliners que van existir al costat de les viles de Martorell, Molins de Rei, Sant Vicenç dels Horts i Sant Boi, és a dir, els nuclis de població més importants de la regió.

En la ribera dreta del riu, en la dominicatura reial de Matoses, l'any 1188 s'inicià la construcció d'un casal moliner de dotze moles que estava en funcionament l'any 1190, i que a començament del segle XIV s'havia ampliat fins a disset. Eren els primers molins alimentats directament pel *Rubricatus* i no pels seus afluents. Els anomenats Molins Reials del Llobregat donaren origen a la vila coneguda literalment amb el nom de "Vila dels Molins Reials del Llobregat" (en l'actualitat Molins de Rei). En la ribera oposada, en el terme del castell de Cervelló, els senyors d'aquesta baronia van alçar també grans casals moliners, el primer en el lloc de Campllong, terme parroquial de Santa Coloma de Montpedrós o de Cervelló (1213), que fou substituït per un altre de més gran a Sant Vicenç de Cervelló o dels Horts (documentat a partir de 1280). La seva construcció fou fonamental per a convertir l'aglomeració rural formada entorn de l'església parroquial de Sant Vicenç en una altra vila. Els dos casals arribaren a tenir abans de la gran epidèmia de 1348 disset moles cadascun.

Les primeres quatre dècades del segle XIV són, per tant, el període de màxima expansió dels dos molinars, quan les aigües del Llobregat arriba-

* Aquest article forma part dels projectes d'investigació PT2008-SO118-RIERA01 i HAR2008-03031/HIST.

ren a impulsar trenta-quatre moles farineres i algunes de draperes, és a dir, la principal concentració no urbana de molins de Catalunya amb una capacitat de mòlta equiparable a la dels molinars de les principals ciutats catalanes. Al mateix temps, els Castellvell, senyors de Castellví de Rosanes, edificaren dos casals en l'horta de Martorell que tenim documentats a partir de l'any 1205. Els molins de Sant Boi, en canvi, són més tardans perquè les primeres concessions són dels primers anys del segle XIV.

Cronologia

- 1190 Els molins reials del Llobregat (un casal amb quinze moles) comencen a moldre.
- 1205 Esment d'un casal moliner en la vila de Martorell (baronia de Castellví de Rosanes).
- 1213 Construcció dels molins de Campllong en la parròquia de Santa Coloma de Cervelló, pels senyors de Cervelló.
- 1263 Sentència arbitral de Jaume I per la qual es declara la llibertat de moltura en els molins del Llobregat, tant en els molins reials com en els de la baronia de Cervelló.
- 1280 Els nous molins de Cervelló al costat de la vila de Sant Vicenç dels Horts estan en funcionament.
- 1287 Jaume II compra el castell i terme de Cervelló amb els molins de Sant Vicenç dels Horts.
- 1309 Jaume II ven els molins reials i la vila de Molins de Rei a la comtessa Sibila de Pallars i li concedeix el castell i terme de Cervelló en feu honrat. Els comtes de Pallars controlen tots els molins del Llobregat fins al 1334.
- 1311 Els comtes de Foix prenen possessió de la baronia de Castellví de Rosanes i Martorell.
- 1334 El comte Arnau Roger de Pallars ven Molins de Rei al jutge Hug d'Arborea. Els jutges lleguen Molins de Rei al monestir de Santa Clara d'Oristà l'any 1348.
- 1366 Berenguer de Relat compra la vila de Molins de Rei.
- 1372 Enquesta reial per la malversació del feu de Cervelló.
- 1373 Els marmessors d'Elionor de Pallars, vescomtessa de Bruniquell, venen el castell i la baronia de Cervelló a la reina Elionor, muller de Pere el Cerimoniós.
- 1374 La reina Elionor, senyora de Cervelló, ordena una capbreuació general de les rendes de la baronia. La reina llega Cervelló al seu fill l'infant Martí, comte de Xèrica i de Luna i senyor de Segorb.
- 1390 El rei Joan I ven el domini superior del castell de Cervelló a la ciutat de Barcelona. El domini útil de la baronia serà comprat per Arnau Ballester, ciutadà de Barcelona, a començament del segle XV.

1396	La reina Maria de Luna, esposa de Martí l'Humà, incorpora la baronia de Castellví de Rosanes i la vila de Martorell a la Corona.
1419-1430.	Alfons el Magnànim retorna la vila de Molins de Rei i els molins reials al patrimoni reial.
1430	Alfons el Magnànim dona Molins de Rei a Galceran de Requesens.
1461	Arnau de Bellera, senyor de Cervelló, concedeix a una societat mercantil constituïda per mercaders i ciutadans barcelonins la construcció d'un nou casal en la vila de Sant Vicenç dels Horts i un rec per a regar les terres del delta.
1467	El rei concedeix el molí de Sant Boi a una societat mercantil.
1474	Joan II ven Castellví de Rosanes i Martorell a Requesens de Soler.

L'estudi dels molinars té en compte diferents aspectes interrelacionats: aspectes jurídics que giraven entorn de la titularitat de les aigües del riu; aspectes polítics, perquè els nuclis moliners originaren una situació de competència entre els seus impulsors, en aquest cas el rei i els senyors de les principals baronies territorials, que es manifestà com un conflicte de poder; aspectes tecnològics, atès que la construcció de la infraestructura necessària per fer anar els molins representà un repte considerable per a l'època i mostra un nivell de coneixement tècnic molt notable; i aspectes econòmics, relacionats amb les aportacions del capital per a la construcció dels molins i les seves formes d'explotació.

L'aparició de grans molins en el Llobregat en la darrera dècada de la dotzena centúria s'entén en el context caracteritzat per l'increment demogràfic de Barcelona i dels pobles i les viles del seu entorn; per l'existència de dominatures bladeres força productives que requerien de llocs de mòlta eficients en el territori; pel desvetllament d'un mercat de moltura no condicionat pels monopolis senyorials, i, lògicament, per la consolidació d'unes pautes alimentàries basades en el consum diari del pa blanc. La construcció dels nous casals representa el moment de màxim perfeccionament d'un model de mòlta a gran escala caracteritzat per la inclusió d'un nombre més elevat de moles de molí en un únic edifici, és a dir, un esquema que incrementava bàsicament la producció més que la productivitat i que depenia únicament del cabal d'aigua disponible. D'aquí que els nous casals es construïren necessàriament sobre el Llobregat i no en el sobreexplotat rec comtal barceloní que prenia l'aigua del Besòs. Els grans casals construïts sobre el Llobregat al final del segle XII culminen, per tant, un procés de renovació tecnològica que coincidí en el temps amb el procés de feudalització.

Tot i que els molins del Llobregat són coneguts pels investigadors, particularment pels estudiosos de la història local, no s'ha realitzat fins ara cap recerca sistemàtica sobre ells, entre d'altres raons perquè no existeix un corpus documental coherent i unificat que ho faciliti. Mentre que els molins de Barcelona, per ser de titularitat reial, van originar sèries específiques en el fons de la Batllia General de Catalunya (secció Reial Patrimoni de l'Arxiu de la Corona d'Aragó), la molineria en el riu Llobregat va dependre d'iniciatives diferents, no sempre del patrimoni reial, i per això les fonts es troben disperses en un gran nombre d'arxius públics, eclesiàstics i privats. La recerca esdevé per força lenta i tediosa, per la qual cosa els resultats de la investigació no poden ser definitius, a l'espera que la trobada de nous documents permeti completar el quadre que aquí comencem a dibuixar.

Per al present treball s'han consultat preferentment el fons de la cancelleria reial (pergamins, registres i processos) que conté: a) documents sobre la fundació i alienació dels molins reials i la vila de Molins de Rei (1188-1309). b) documents sobre els primers segles de les baronies de Cervelló i de Castellví de Rosanes (transportats a l'arxiu reial arran de les incorporacions al reial patrimoni dels anys 1287 i 1396). c) documents sobre la compra de Cervelló per la reina Elionor (1374). A la Batllia General de Catalunya s'han localitzat: a) els establiments i contractes de molins en el riu Llobregat per part del reial patrimoni a partir del segle XIV. b) la documentació del període en què Molins de Rei i Martorell van retornar a la Corona (1419-1430 i 1396-1474). Així mateix, s'han extret dades complementàries de l'Arxiu del Palau-Requesens conservat en el Centre Borja de Sant Cugat del Vallès, que aplega els documents de la família Requesens senyora de Molins de Rei i de Martorell;¹ de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, principalment els fons de la Pia Almoina que va posseir alguns molins per llegat; i de l'Arxiu de Protocols de Barcelona, aquest darrer força interessant pel que fa als tipus de contractes de construcció i explotació. L'autor lamenta no haver pogut consultar els fons dels barons de Sant Vicenç i de Cervelló conservats a l'arxiu privat del marquès de Santa Maria de Barberà i de la Manresa (castell de Vilassar de Dalt).

1. Aquest arxiu conté pocs documents sobre Molins de Rei a l'edat mitjana, mentre que és extraordinàriament ric per a la vila de Martorell i la baronia de Castellví de Rosanes.

Evolució de la molinaria en els segles XI i XII

Els molins rurals estan documentats des del temps de la colonització de l'alta edat mitjana en tota la Catalunya vella i les terres del migdia de Barcelona que formen en l'actualitat el Baix Llobregat no en foren cap excepció. La vall baixa del Llobregat va ser objecte, a partir del segle X, conforme la frontera amb els sarraïns s'allunyava i es feia més segura, d'una important tasca de poblament. Una faceta rellevant del creixement experimentat per l'agricultura a partir de l'any mil estava estretament relacionada amb el millor aprofitament dels recursos hidrològics, és a dir, amb l'extensió del molí i el desenvolupament del regadiu, dues activitats que apareixen estretament unides en la documentació.²

Els molins altmedievals eren de roda horitzontal de tipus grec o escandinau, l'únic conegut en els territoris cristians peninsulars a l'alta edat mitjana. Molts dels petits molins rurals eren de funcionament intermitent i àdhuc estacional per la manca d'un cabal regular d'aigua, com el de dues moles que establiren els senyors de Castellví de Rosanes l'any 1104.³ Els segles XI i XII hi va haver un creixement important de molins posats en casals de petites dimensions —entre una i tres rodes— disseminats per les rieres tributàries del Llobregat, principalment la riera de Rubí (anomenada *Rivo Rubeo*) i de Cervelló (dita *Rivo Cervilione* o d'*Aquabella*) i les encara més escasses de Torrelles (*Torrillas*) i la Palma (*ipsa Palma*).

A partir de mitjan segle XII, com a conseqüència de la conquesta i ocupació dels regnes musulmans de Lleida i Tortosa, s'aprofundiren les transferències de tecnologia i la molinaria dels territoris cristians es va enriquir amb la incorporació de millores tècniques i noves màquines. Una novetat procedent de la tecnologia musulmana fou el cub, un avenç que permetia multiplicar la força de la caiguda de l'aigua sense necessitat de disposar de majors cabals. El cub es va introduir als territoris cristians a partir de mit-

2. P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. I/ *Economia i societat prefeudal*, Barcelona: Edicions 62, p. 401-404.

3. En el document s'esmenta que el cens s'ha de pagar només quan els molins molguin: «*sub tali quoque modo et ordine ut in ipsum anumum, per tempus pluviarum quarum ipsos molendinos potuerint molere, ut detis nobis parilio I de capons*» (J. FERNÁNDEZ TRABAL, «En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'edat mitjana (segles XII-XVI)», *Materials d'Estudi del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), 6 (2000), p. 87.

jan segle XII, quan apareix documentat en els molins templers del Segrià després de la conquesta de Lleida.⁴ L'element més sobresortint del cub era la construcció de pedra de diversos metres d'alçada, que sobresortia per damunt del casal, i per això aquest tipus de molí apareix en la documentació amb els noms de *molendinum cuberio*, *coperio* o *de turris*. El molí de roda horitzontal o de turbina continuà essent el predominant als Països Catalans, de la mateixa manera que ho fou a Tolosa del Llenguadoc i a Itàlia per la mateixa època.⁵ El molí de roda horitzontal que es va estendre en la segona meitat del segle XII era una màquina molt millorada, altament productiva i eficient, que s'adaptà molt bé a la hidrologia del país, a les necessitats de molta dels camperols i a les demandes impositives dels senyors.⁶ El molí baixmedieval era una màquina de moldre que, en els seus trets bàsics, es va mantenir fins al segle XVIII. L'ús de la tremuga i la farinera van facilitar la moltura i la feina del moliner evitant pèrdues de gra i de farina. Les moles de major pes i grandària incrementaren la capacitat i la intensitat de la molta, alhora que s'envoltaven de cercles de ferro per a protegir-les del frec i es perfeccionà un utilatge específic, integrat per escodes i piques, per a refer les estries per on sortia la farina. Existia un important comerç de moles, essent molt valorades les fabricades pels picapedrers de Montjuïc, a qui Jaume I concedí un privilegi l'any 1218.⁷ Així mateix, el ferro s'incorporà plenament als punts vitals de la maquinària, particularment a l'extrem superior de l'arbre (collferro), a l'ull de la mola (nadilla) i a la roda. Del rodet altmedieval fet de pales de fusta es passà a una roda molt més potent, formada per pales de ferro encerclades per una anella també de ferro, és a dir, a la turbina. Al mateix temps s'incorporaren dos mecanismes

4. R. SAROBE, *Els molins dels templers al Segrià al segle XII. Estudi a través dels seus documents*, Universitat de Barcelona, tesina de llicenciatura inèdita.

5. G. SICARD, *Aus origines des sociétés anonymes. Les moulins de Toulouse au Moyen Age*, Paris: Librairie Armand Colin, 1953; M. E. CORTESE, *L'acqua, il grano, il ferro. Opifici idraulici medievali nel bacino Farma-Merse*, Firenze: Edizioni All'Insegna del Giglio, 1997.

6. Disposem de bones descripcions d'aquesta tipologia de molí, realitzades a partir de fonts documentals i arqueològiques: J. BOLÓS, J. NUET, *Els molins fariners*, Barcelona: Ketres Editora, 1983; J. BOLÓS, M. FÀBREGAS, «Els molins de la conca mitjana del Llobregat durant l'alta edat mitjana», *Quaderns d'Estudis Medievals* (Barcelona), 1-9 (1982), p. 556-568; J. NUET, «Notes sobre els molins fariners de la vall de Llèmena», *Muntanya* (Barcelona), 673 (1974), p. 110-123.

7. M. GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (Sigos XIII y XIV)*, Tarragona: Publicaciones de la Diputación Provincial, 1968, p. 363.

que permetien regular la potència del molí: el banc, consistent en una biga de fusta on es recolzava la roda, que el moliner podia pujar o abaixar a voluntat mitjançant dues peces de ferro anomenades alçador i parpal; i una segona peça a mode de comporta que regulava l'entrada de l'aigua. Aquest doble mecanisme convertí el molí en una màquina controlable, en permetre al moliner poder variar la velocitat i la intensitat de la mòlta per obtenir diversos tipus de farina. Finalment, l'augment de la potència i el perfeccionament de la maquinària es va traduir en una millora general de l'edifici i de la infraestructura hidràulica. En aquest sentit fou molt remarcable el contacte directe amb l'enginyeria musulmana, que tenia gran experiència en la regulació de rius cabalosos i en la construcció de preses de gran capacitat (assuts) destinades fonamentalment a emmagatzemar aigua per a regar, però també per a moure grans casals de molins, com els de catorze i nou moles que s'esmenten en el *Llibre del Repartiment de València*.

Al final del segle XII, els cursos fluvials més importants del Principat començaren a sotmetre's a obres de regulació i els casals s'ampliaren. Les construccions destinades a albergar un gran nombre de rodes, tant d'iniciativa senyorial com reial o urbana, seguien uns models arquitectònics molt semblants. Els seus elements fonamentals eren la sala de moles, un gran espai de forma rectangular cobert amb arcs de pedra, i la torre defensiva que conferia al conjunt un marcat aspecte militar o de fortificació.⁸ L'estudi arquitectònic i arqueològic mostra que la major part d'aquestes instal·lacions es construïren per etapes a partir d'un nucli inicial, que s'ampliava successivament segons les necessitats. El prototipus de gran molí senyorial podria ser el del Codony (Camp de Tarragona), de quatre moles i propietat del monestir de Santes Creus, o el de la torre Baldovina a Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès) de la Pia Almoina, també de quatre moles, que han estat excavats.⁹ Els molinars urbans s'anaren configurant a partir de la successió de petits casals sobre la sèquia mare,

8. S. CAUCANAS, *Moulins et irrigation en Roussillon du IXe au XIVe siècle*, Perpignan: CNRS Editions, 1995, p. 141-144. F. ESPAÑOL, «Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 1 (1980), p. 231-254. F. FITÉ, «Un apropament a l'estudi dels molins del Montsec i la Vall d'Àger», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 4 (1983), p. 218-238.

9. F. ESPAÑOL, «Els casals de molins medievals...». J. BOLÓS, A. MARTÍNEZ, «El molí de la torre Baldovina de Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 7-8 (1986-1987), p. 421-435.

com succeí en el rec comtal barceloní, l'aigua del qual feia moldre vint-i-tres molins, l'any 1153, i n'arribà a impulsar quaranta instal·lats en tretze casals al final del segle XIII.¹⁰

Aquest procés de renovació i millora de la molinaria està clarament documentat en la conca baixa del Llobregat en el segle XII. En la dominicatura del monestir de Sant Cugat del Vallès, a Vallirana (terme del castell de Cervelló), el cenobi tenia el domini directe i cobrava censos i agrers de nombrosos molins situats en la riera de Cervelló. El cenobi benedictí havia absorbit de diverses maneres els molins de la pagesia, procés de senyorialització que documenta perfectament el conegut cartulari conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.¹¹ El cenobi cedia la seva construcció i explotació en règim de copropietat a les famílies camperoles, segons el sistema de repartiment en dies i nits. A Vallirana, l'any 1115 es troba la primera menció al molí de la Libra, en la donació dels béns que Duran Lleopard féu al seu fill Berenguer, en la qual es reservà el dret de moldre un dia i una nit setmanals en el dit molí: «*retineo [...] unum diem et unam noctem in molino de la Libra.*»¹² El molí de Sant Vicenç, anomenat Molí dels Horts, està documentat l'any 1181, arran de la concessió del dret de mòlta els dijous de cada setmana atorgat per Bernat de Vilanova a un home dit Ramon i per la venda del molí que aquest féu a Sant Cugat el 1184.¹³ El creixement del nombre de molins originà conflictes entre els Cervelló, senyors del castell i del terme, i els abats de Sant Cugat per a l'ús de l'aigua de la riera de Cervelló. El 1198 Guillem de Cervelló va reconèixer a l'abat el ple domini de l'aigua de la riera d'Aiguabella o de Cervelló, per tal que pogués construir un nou molí («*illam aquam de Aqua Pulcra cum rego et capud rego et cum omnibus ademprivis, ut Sancti Cucuphati et sui homines habeant in perpetuum ipsam aquam ad molendinum suum novum de Sancte Cruce et ad omnia alia molendina Sancti Cucuphatis que ibi facta sunt*»),¹⁴ pel preu de 30 sous, una dada indicativa que creixia la demanda de mòlta.

10. P. ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XV*, Barcelona: CSIC, 2000, p. 248-256.

11. J. RIUS SERRA, *Cartulario de San Cugat del Vallès*, I, doc. 349 i 359, p. 294-296; doc. 351, p. 296-297 i molts altres.

12. ACA, Monacals, Benedictins, carpeta 7, pergami 814.

13. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 2, pergamins 606 i 622.

14. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 2, pergamins 692 i 709. J. RIUS SERRA, *Cartulario de San Cugat del Vallès*, II, doc. 1227, p. 354-355.

En el terme de Castellví de Rosanes es troben les primeres notícies de molins en el riu Anoia a començament del segle XII. En una data imprecisa entre 1108 i 1137, es van vendre dos molins actius: «*molendinos nostros propios molentes quod abemus in comitatu Barchinonensis in terminio de Castrum Vetulum in rio Annolia*» pel preu de 100 sous.¹⁵ L'expressió «*duos mulinos de illorum kakavos usque in Annolia*», del dit document, podria indicar que el que en realitat es venia eren dues moles d'un casal més gran. Aigua amunt del riu, en el terme del castell de Subirats, també existia una activitat molinera notable. Una convenientia del 29 de juliol de 1154 entre Guillem de Sant Martí, senyor del castell, i Arnau de Bleda mostra que aquests dos homes es posaren d'acord per a construir i explotar conjuntament un casal de tres molins en el mateix riu i lloc de Vilarnau.¹⁶ Gairebé quaranta anys després els molins de Vilarnau s'ampliaren i es reedificaren en un lloc diferent, segons consta en una nova convenientia entre Anglesa de Sobirats, Arnau de Bleda i Guillem d'Albareda («*ex melioratione molendinorum de Vilarnad*») de 30 de juliol de 1191, que preveia la construcció d'un nou casal de vuit molins en el lloc dit Illa de Canet: «*supradicte domine et Arnaldus de Bleta et Guillelmus de Albarera mutant ipsos molendinos de Vilarnad in ipsa insula de Caneto, et ex omni aqua de Anoia construunt VIII° molendinos infra duos casales cuminales aqua, et saltu et multuram omni molendinorum insimul coadunetur. Et sicut facte ex multure VIII° cuminales partes, levatis molneriis. Et ex ipsis VIII° partibus habeant supradicte domine et sui duas et dimidium. Et habebat uniusque suos molendinos per alaudium francum, scilicet, supradicte domine duos et dimidium, et Arnaldus de Bleta tres et dimidium, et Guillelmus de Albareda duos in unumquemque casalum unum. Et mitat uniusquosque mulnarios in suos molendinos ad suam voluntatem, et faciant missione molendinorum et resclose et rego et kasalibus et omnibus utensilibus molendinorum secundum partes beneficii et qui non facerent suma missionem que ei contigerit non accipiat partem beneficii donec redirigatur.*»¹⁷

En la riera de Rubí també estan documentades diverses instal·lacions molineres construïdes dins dels termes dels castells de Rubí i Castellbisbal. Des de començament del segle XI la Seu de Barcelona tenia molins en un

15. ACA, Cancelleria, pergami 134 de Ramon Berenguer III.

16. Arxiu Marquès d'Alfarràs, pergami 1190 (còpia a ANC). Document inèdit.

17. Arxiu Marquès d'Alfarràs, pergamins 1990 i 1991 (còpia a ANC). Document inèdit.

alou de Rubí, que fou establert els anys 1012 i 1098.¹⁸ Anys després, el 24 d'octubre de 1140, hom documenta una reconstrucció i fortificació del molí en la nova concessió de Pere, primicier de la Seu de Barcelona, al prevere Guillem, amb les obligacions de fer-hi les cases i una torre de defensa i el cens d'una quartera d'ordi a mesura de Sabadell: «*damus tibi tali pacto ut eundem molendinum teneas et possideas potenter et integritur omnibus diebus vite tue, et facias ibi domos cum curtello et turrem in qua homo possit se ad sarraceni bene defendere, et per censum eiusdem molendinum det domorum et turris annuatim in kalendas augusti dabis nostris nostrisque successoribus unam quarteriam de ordeo recipiente ad mensuram Sabatelli.*»¹⁹ Els molins de Castellbisbal apareixen documentats per primera vegada l'any 1112, en la sentència judicial del plet que enfrontà els castllans i el bisbe de Barcelona, senyor superior del castell, arran de l'obligació que aquells imposaven als pobladors del terme de fer-hi obres. És interessant el document perquè els jutges declararen en la sentència que havien vist al Llobregat i a la riera de Rubí els molins objecte de la controvèrsia («sentiren dir i veieren molins en el Llobregat i el riu Rubí»), una referència a molins que és la més antiga en el riu Llobregat.²⁰

Del que hem dit fins ara es desprèn que en la segona meitat del segle XII, sobre una base d'origen antic, es va procedir a renovar i ampliar la xarxa molinera dels principals tributaris del Llobregat, principalment l'Anoia, la riera de Rubí i la de Cervelló. Llevat de l'única referència als molins sobre el Llobregat de la sentència arbitral de 1112, que no hem pogut contrastar, creiem que el Llobregat no alimentava cap molí directament. Els cursos d'aigua examinats van veure desenvolupar-se molins més productius i eficients: rodes farineres arrengrerades en casals cada vegada més grans i fortificats i alimentades per sèquies per força més ben construïdes. L'únic fre per al creixement del nombre de moles era la disponibilitat de l'aigua, d'aquí que la regulació del riu Llobregat per fer-hi casals definitivament més grans era només qüestió de temps i es va fer en la darrera dècada del segle XII.

18. ACB, *Liber Antiquitatum*, II, núm. 162, f. 59 b-d; i pergamins 1-2-684 i 1-2-621 (aquests dos pergamins estan copiats al *Liber Antiquitatum*, IV, núm. 197, f. 71 a-b).

19. ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, núm. 201, f. 72. Document transcrit i estudiat per J. M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Madrid-Barcelona: CSIC, 1969, document 58.

20. ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, doc. 191 (traducció de l'autor).

Els grans casals de molins del riu Llobregat en una època d'expansió (1188-1348)

La segona meitat del segle XII fou una època de creixement demogràfic i econòmic de Barcelona i del territori del seu entorn. Les comunitats humanes que vivien en el Llobregat van rebre amb força la influència de Barcelona i a tot arreu es van materialitzar importants empreses i projectes finançats per la nova classe emprenedora i burgesa que governava la capital del Principat en estreta aliança amb els comtes-reis. A finals del segle XII les aigües molt més abundoses del Llobregat, que fins aleshores s'utilitzaven fonamentalment per a regar, començaren a ser aprofitades com a força motriu dels establiments industrials que s'edificaren als seus marges, i a tal efecte es construí una important infraestructura de preses, canals i casals destinada a impulsar un nombre creixent de moles. El primer gran establiment de molins alimentats per les aigües del Llobregat no fou en terres del terme del castell de Cervelló, sinó en la ribera oposada del Llobregat en l'alou reial de Matoses, i donà origen als anomenats molins reials del Llobregat. La iniciativa reial d'establir molins en el Llobregat s'ha de relacionar probablement amb l'aturada que va experimentar la construcció de molins en el rec comtal a partir de l'any 1153.²¹

En el context de creixement que caracteritzà l'economia catalana dels darrers anys del segle XII, els gestors del patrimoni de la Corona van desviar l'atenció preferent vers les aigües domesticades del rec comtal per a explotar les immenses possibilitats —i també les enormes dificultats— que oferia la regulació i explotació del Llobregat. És indubtable que l'expectativa d'aconseguir un substancial augment dels ingressos econòmics de la Corona, incrementant les fonts de rendes del patrimoni reial, és un factor que els seus impulsors van tenir en compte. Ens trobem en uns moments en què les activitats industrials, fins aleshores concentrades a la ciutat comtal, s'expandiren més enllà del pla de Barcelona vers les conques del Llobregat i del Besòs.²² En aquest sentit, la indústria medieval va

21. P. ORTÍ I GOST, «L'explotació d'una renda reial: els molins del rec comtal de Barcelona fins al segle XIII», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: CSIC, 1993, p. 243-273.

22. Estan documentats nombrosos molins al Besòs (Montcada) i Ripoll (Ripollet i Cerdanyola). Les aigües del Ripoll, concretament, alimentaven la sèquia monar que discorria de Sabadell a Montcada i impulsava un nombre considerable de moles.

oferir el seu suport a la realitat humana i econòmica que es va traduir jurídicament en el concepte de territori de Barcelona.

Els molins reials del Llobregat i el naixement de la vila de Molins de Rei

En els orígens dels molins reials del Llobregat es troben tres objectius units en un únic projecte: a) el transvasament d'aigua del Llobregat al rec comtal de Barcelona, per assegurar l'activitat del rec i l'assortiment d'aigua a la capital. b) la irrigació de la vall baixa del riu i del delta. c) l'edificació de nous casals moliners en el rec de nova construcció. Precisament per a fer viable econòmicament un programa tan ambiciós, els gestors del patrimoni reial van donar prioritat a la construcció d'un gran casal moliner en l'alou de Matoses. L'any 1188 un home anomenat Joan Moliner va rebre del batlle Llobell l'encàrrec de construir un canal per dur l'aigua del Llobregat a la ciutat comtal a través del coll de Forcats, i de construir dotze molins en l'origen del rec en un únic edifici. Segons el pacte, el document del qual s'ha conservat en el fons de pergamins de la cancelleria reial, Joan Moliner rebria el salari de 350 sous més un premi de 50 morabatins si l'obra s'acabava en el termini establert d'un any.²³ D'aquest document es dedueixen dos fets importants. En primer lloc, que en aquella època existien a Barcelona els recursos econòmics, humans i tècnics per a realitzar projectes de gran complexitat. Segonament, que la construcció dels molins reials del Llobregat fou una empresa realitzada directament pel rei amb recursos propis i que, com a conseqüència, el rei va tenir el control total de la seva explotació.

Si bé l'empresa de l'aigua de Barcelona no va reeixir, dos anys després del conveni esmentat el casal dels dotze molins estava acabat, car l'any 1190 el rei va establir la farga dels molins a Bernat Ferrer: «et dono a tu, Bernat Ferrer, i a la teva descendència i posteritat, un després de l'altre indivisiblement, la meua farga dels molins del Llobregat que allí he fet fer de nou.»²⁴ En la mateixa concessió, el rei establí un terreny a Bernat Ferrer,

23. ACA, Cancelleria, pergami 502 d'Alfons I.

24. Bernat Ferrer havia de fabricar les piques dels molins a canvi del salari de cinc quarteres d'ordi mensuals: «perquè resideixis allí contínuament i llossis les piques de tots els molins amb el teu carbó i rebis, tu i els teus successors, per mercè de les piques, en cada

on havia de construir la casa i la ferreria («et dono també un lloc al costat dels molins on facis la teva habitació i la farga») al cens d'un parell de capons. A més, el rei li concedí la mulneria del quart molí del casal («la mulneria d'un molí, que és el quart vers orient, perquè hi posis un bon i fidel moliner que aquell tingui bé i el serveixi assíduament»), amb la condició que Bernat Ferrer havia de lliurar cinc sisenes parts dels guanys. Per tot plegat, Bernat Ferrer pagava al rei 150 sous. Aquest document ens informa que el rei explotava els molins del Llobregat segons els sistema de la mulneria utilitzat també en els casals del rec comtal.²⁵ La mulneria era un sistema d'associació entre el propietari del molí —en aquest cas el rei— i un concessionari, que rebia l'encàrrec d'explotar-lo. El contracte preveia les obligacions de cada part i el repartiment dels guanys i de les despeses. El concessionari no era generalment un moliner d'ofici, sinó un soci capitalista que s'obligava a pagar el salari del moliner i certes despeses de manteniment, com les piques de ferro, a canvi de la sisena part dels beneficis, mentre que el rei sufragava les altres despeses i cobrava les cinc parts restants.

El rei no defallia quant al projecte de l'aigua de Barcelona i l'any 1198 va signar un important conveni amb els cavallers de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que estaven establerts en el castell Ciuró, per fer realitat la conducció de l'aigua del riu a la seva capital. Segons els pactes establerts, el rei donà els molins reials del Llobregat a l'Hospital i es reservà únicament una quarta part dels beneficis: «que jo tingui la quarta part del tot íntegra, llevada primer la mulneria dels molins, i la casa de l'Hospital tingui tres parts.» Concedí, a més, una salvaguarda general per a tots els homes que anessin a moldre en els molins («i que els homes i dones que vinguin als molins de la predita sèquia, que hi vagin salvats i segurs amb tots els seus béns, tant a l'anada com a la tornada») i es pactà que si la reparació de la resclosa construïda en el riu tenia un cost superior als 2.000 sous, el

mes, cinc quarteres d'ordi a mesura de Barcelona». Els altres instruments de ferro, llevat de les piques, els havia de fer per al rei, però en aquest cas el carbó i el ferro els havia de posar el monarca: «i m'hagis de fer, tu i els teus, a mi i als meus, tots els altres treballs i instruments de ferro que sigui necessari per als molins amb el meu ferro i carbó.» La retribució del ferrer havia de ser la mateixa «que sigui de costum donar en els altres molins que són a Cervelló, en el riu Roig o també que en els meus molins de Barcelona es dona», disposició que ens indica que en aquella època hi havia diversos molins a les rieres de Cervelló i de Rubí (ACA, Cancelleria, pergami 560 d'Alfons I) (traducció de l'autor).

25. P. ORTÍ I GOST, «L'explotació d'una renda reial...», p. 250.

rei havia de pagar la meitat de les obres.²⁶ Aquest document esmenta per primera vegada la gran resclosa que necessàriament s'havia construït en el riu per aturar i elevar el nivell de l'aigua per al canal dels molins. Deu anys després, el projecte es mostrà també inviable i el rei signà un nou acord amb els cavallers de Sant Joan, que rescindí totalment l'anterior del 1198. En virtut del nou pacte de l'any 1208, l'orde de l'Hospital restituí al rei tots els drets sobre els molins reials i sobre el lloc de Ciuró, a canvi d'un molí situat en el casal de Soler, en el rec comtal, i l'aigua per a regar certes terres del pla de Barcelona.²⁷ A començament del segle XIII els molins reials del Llobregat s'anomenaven molins de Matoses. L'any 1205 els molins eren una referència geogràfica prou significativa perquè s'esmentin en un document d'empenyorament de terres en el Llobregat: «t'empenyorem tot el nostre honor conreat i erm, que tenim en el comtat de Barcelona, dels molins de Matoses i les muntanyes d'Olorda i Sant Just Desvern fins al mar, i de la roca del Llobregat vers occident fins a Barcelona.»²⁸

L'any 1208 apareix per primera vegada en l'univers dels molins reials la família barcelonina dels Durfort. En aquell any Durfort, batlle de Barcelona, va signar un conveni en nom del rei amb el ferrer dels molins, l'esmentat Bernat, gràcies al qual sabem que en aquell moment els molins reials agrupaven quinze moles, dues de les quals les havia construït en nom del rei el mateix Durfort en els extrems oriental i occidental del casal. Segons el conveni, Bernat Ferrer augmentaria els seus ingressos pel dret de lloçol amb dues punyeres mensuals de blat.²⁹ La família Durfort té un paper cabdal en els molins del Llobregat durant el regnat de Jaume I. L'any 1228 els germans Bernat i Berenguer Durfort, que han actuat decisivament perquè el rei recuperi la vila i els molins de Matoses que havia perdut transitòriament, van ser recompensats amb la donació de dos molins a canvi del cens de dos morabatins anuals.³⁰ Es tractava de dos molins independents del casal: un molí de torre, que es podria correspondre a un molí fariner de cup, i un altre de draper. Es tracta del primer molí draper o batan, és a dir, dedicat a l'estovament

26. ACA, Sant Joan de Jerusalem, armari 1 de Barcelona, pergami 66. Document transcrit per J. MIRET I SANS, *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves i documents històrics*, Barcelona, 1910, p. 228-229 (traducció de l'autor).

27. ACA, Cancelleria, pergami 310 de Pere I.

28. ACB, Pia Almoïna, pergami 4-82-70 (traducció de l'autor).

29. ACA, Patrimonials, fons Marquès de Monistrol, pergami 19.

30. ACA, Cancelleria, pergami 359 de Jaume I.

dels draps de llana, del qual es té notícia en el riu Llobregat fins ara. La donació, altrament, és significativa, perquè representa una modificació important del règim de concessió dels molins reials, amb la introducció de la possessió emfitèutica i una divisió diferent dels beneficis. Mentre que en els molins del casal, que s'explotaven segons l'esmentat sistema de la mulneria, el rei rebia les cinc sisenes parts dels guanys, en els dos molins esmentats els beneficis anaven íntegrament a mans dels Durfort i el rei percebia únicament el cens dels dos morabatins equivalent a divuit sous.

L'any 1253 el rei autoritzà Berenguer Durfort a mudar de lloc el molí draper, que estava construït en el subrec dels molins reials, és a dir, sota el casal, i a construir-lo en un solar situat al costat del pont de la riera de Cagalell, abans de l'esmentat casal: «canviis i transfereixis el teu molí draper que tens sota els nostres molins del Llobregat a aquella nostra peça de terra [...] que està sobre els dits molins nostres al costat del pont.» Les causes de la modificació eren exclusivament tècniques, perquè els molins drapers funcionaven amb roda vertical i requerien un corrent constant d'aigua, condició que no es donava amb el cabal que eixia dels carcabans del casal reial. El rei concedí llicència a Berenguer Durfort «perquè en el rec nostre puguis edificar i construir el pilar de pedra i calç, en el qual sigui posat el cap de la roda del dit teu molí ». El concessionari rebia també autorització per a construir l'equipament complementari per estendre i eixugar els draps («per assoleiar i assecar draps») i podia canviar lliurement l'ús del molí i destinar-lo a moldre blat: «el predit molí puguis fer-lo draper o blader sempre i quan et plaurà.»³¹

D'aquest interessant document es poden extreure dues conclusions: que l'esmentat molí draper era de roda vertical d'impulsió inferior —el mateix sistema emprat per la majoria de molins drapers catalans de la mateixa època— mentre que els molins fariners del casal reial funcionaven amb roda horitzontal o de turbina. L'any 1265 Berenguer Durfort havia canviat l'ús del molí roder, que es dedicava ara a moldre blat, en oberta competència amb els possessors dels molins reials que eren també fariners. Obert el conflicte, el rei va declarar que Berenguer Durfort podia moldre lliurement el gra que portessin al seu molí i posà els usuaris sota la salvaguarda reial.³² Poc després, l'any 1267, el rei i Berenguer Durfort pactaren

31. ACA, Cancelleria, pergamí 1318 de Jaume I (traducció de l'autor).

32. ACA, Cancelleria, pergamí 1804 de Jaume I.

una important diferència sobre la contribució que aquest darrer havia de fer a les obres de reconstrucció de la presa i del rec malmesos per una inundació. Acordaren que en endavant Berenguer Durfort havia de posar-hi únicament un home i pagar-li el salari i la despesa mentre durés la reparació: «hagis de posar en la sèquia o en la resclosa dels dits molins, sempre que les dites sèquia i resclosa estiguin trencades, un home.»³³

El tipus de molí predominant a Molins de Rei era el de turbina, és a dir, el de roda horitzontal i eix vertical que rebia l'aigua del rec per la canal o rampa. La documentació no esmenta l'existència de la bassa. La gran quantitat d'aigua que es captava del riu i el perfeccionament de les rodes i dels eixos —en els quals s'ha introduït plenament el metall com denota la importància de la farga— va augmentar considerablement la força motriu. El fet més sobresortint del casal de Molins de Rei està en el nombre tan elevat de moles que s'impulsaven amb la mateixa aigua. Dels documents es desprèn clarament que les moles —mogudes per la corresponent turbina situada en el carcabà del nivell inferior— estaven construïdes en filera, i que cadascuna d'elles tenia la seva pròpia entrada d'aigua a través d'una comporta o trestallador que el moliner obria i tancava per a regular la potència del molí. Al costat del model dominant de turbina estan documentats altres tipus de molí, com el de roda vertical i eix horitzontal aplicat indistintament a rodes farineres o draperes, i possiblement un molí cuber. Hem d'arribar a la conclusió que els constructors dels molins reials del Llobregat coneixien i assajaren, segons les necessitats existents, els diversos tipus de molins coneguts a l'època.

Els molins de Santa Coloma de Cervelló (1213-1270)

No es coneix la data exacta de la construcció dels primers molins de la baronia de Cervelló en el Llobregat, però probablement ja existien l'any 1194, segons consta en l'empenyorament que Guillem de Cervelló va fer a Berenguer Bous, habitant de Barcelona, de la seva honor de Cervelló amb totes les rendes i els molins («*totum meum honorem, domos, mansos, terras et vineas et molendinos...*»)³⁴ El primer casal que amb tota certesa s'alimentava del Llobregat s'alçà l'any 1213. El 13 de desembre d'aquell any,

33. ACA, Cancelleria, pergami 1919 de Jaume I.

34. ACA, Cancelleria, pergami 691 d'Alfons I.

Guillem de Cervelló i la seva esposa Elvira van reconèixer a Berenguer de Castellvell, ciutadà de Barcelona, que havia pagat la construcció dels molins de Campllong («que amb la teva pròpia pecúnia has construït i edificat tots els molins amb els seus drets i pertinences que són en el lloc de Campllong, en el terme del castell nostre de Cervelló»), i a canvi li concediren els esmentats molins a perpetuïtat juntament amb la llicència d'edificar-ne de nous riu avall, entre el mas de Campllong i la casa de Trilla, és a dir, fins al límit amb Sant Boi. Berenguer de Castellvell rebé llicència per prendre aigua del riu dins del terme del castell de Cervelló per fer anar els molins i per regar els camps de la parròquia de Santa Coloma, així com per agafar tota la fusta necessària al servei del molí i de la resclosa. Els concessionaris es reservaren la meitat dels ingressos dels molins i del rec («amb la condició que, de tots els ingressos dels predits molins, tant dels fets com dels que es puguin fer, llevat primer el dret de la mulneria, ens donis sempre fidelment la meitat, i tu i els teus tingueu l'altra meitat i també la meitat de tot el regatge») i a canvi havien de pagar la meitat de les despeses de manteniment («hi posem la meitat de totes les moles i rodets, canals, piques i fusta i dels aqüeductes i reductes i tots els altres aparells i pertinences dels molins»),³⁵

El document mostra que els molins senyorials de Cervelló no eren una inversió dels senyors de la baronia, sinó del capital barceloní, circumstància que en determinà després l'explotació i el règim de divisió dels beneficis, que com hem vist s'establí al 50%. Berenguer de Castellvell era un dels burgesos barcelonins més actius i emprenedors del moment, gran propietari al territori del Llobregat i al Penedès. Emparentat amb els Bous i els Durfort, va morir l'any 1229 llegant els molins de Cervelló a la seva filla Garsenda. L'any 1234 Elvira, vídua de Guillem de Cervelló, hipotecà els molins del Llobregat i el mas de Campllong («els molins del Llobregat amb totes les seves pertinences i el mas de Campllong») per poder pagar un deute que havia contret amb Arnau Bous i que aquest havia traspassat a Garsenda, vídua de Bernat de Sant Ponç, tots ciutadans de Barcelona.³⁶

L'any 1249 es va produir un significatiu canvi en la gestió dels molins, que s'havien reconstruït per un tal Pere Moliner després d'unes inundacions. Aquell any el noble Guillem de Cervelló va concedir a Ferrer Moli-

35. ACA, Cancelleria, pergami 6 de Jaume I (traducció de l'autor).

36. ACA, Cancelleria, pergami 482 de Jaume I (traducció de l'autor).

ner, fill de Pere, la mulneria dels molins amb el dret de cobrar els salaris o moltures acostumades, reservant-se per a ell tots els ingressos restants. Ferrer Moliner havia de pagar 200 sous per la concessió.³⁷ En aquest moment, per tant, els Cervelló es van equiparar al règim vigent en els molins reials i van recuperar el ple domini i la gestió dels molins del Llobregat. Els molins de Santa Coloma de Cervelló van representar una forta competència amb els molins reials del marge oposat del riu. L'any 1250 el rei Jaume I va haver d'intervenir, des de Morella, ordenant als oficials reials que no impedissin a ningú anar a moldre en els molins de Guillem de Cervelló.³⁸

A mitjan segle XIII, en una data indeterminada, els senyors de Cervelló van reedificar el casal de Santa Coloma, molt probablement enderrocat per una de les moltes crescudes del riu. Així es desprèn de la disposició testamentària de Guillem de Cervelló (1262), per la qual concedia a l'abadessa de Valldonzella la facultat de moldre tot el forment del monestir en els «meus molins nous a decà del Llobregat».³⁹ Aquests molins nous es mantien en el mateix emplaçament proper al mas de Campllong, segons es desprèn de l'establiment del mas de l'any 1266, en el qual el senyor de Cervelló es reservà el dret de pas per les terres per accedir al casal: «*salvavint etiam dictus dominus sibi et successores suis tenentibus et habentibus casale molendinorum domini dicti castri, que dicunt molendina nova, quod dictus dominus et suis venientis ad dicta molendina habeant intrata et exidam liberam et quietam sine contradicciones dicit heredis mansi et suorum.*»⁴⁰ La nova construcció augmentà la competència i les baralles amb els moliners dels molins reials. Aquest conflicte fou tractat en la concòrdia que posà fi, l'any 1263, a les lluites entre Guillem de Cervelló i la ciutat de Barcelona, un cop acabada la revolta nobiliària contra el rei. En la sentència arbitral pronunciada per Jaume I es declarà la llibertat de tots els homes i dones d'escollir els molins del Llobregat que volguessin: «que Guillem de Cervelló no prohibeixi a ningú ni vedi anar a moldre als molins

37. ACA, Cancelleria, pergami 1157 de Jaume I.

38. ACA, Cancelleria, pergami 1184 de Jaume I. Document transcrit per A. HUICI, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador. Años 1217 a 1253*, p. 507.

39. S. MISSER, P. J. FIGUEROLA, J. M. MARTÍ BONET, *Olesa de Bonesvalls. Parròquia de Sant Joan i l'Hospital de Cervelló. Catàleg Monumental de l'Arquebisbat de Barcelona*, Barcelona: Arxiu Diocesà, 1993, p. 68-72 (traducció de l'autor).

40. Segons es desprèn del capbreu del castell de Cervelló de 1374 (ACA, Batllia General de Catalunya, volum 318, f. 93r).

reials del Llobregat, i el senyor rei tampoc pugui prohibir el mateix als homes que vulguin moldre en els molins de Guillem de Cervelló.»⁴¹

El manteniment de la resclosa en la llera del Llobregat exigia una gran quantitat de llenya i de fusta que els senyors del castell extreien dels boscos del terme en greu detriment dels possessors de les terres, que s'oposaven a aquella arbitrarietat. Aquest conflicte s'arrossegà fins que Guillem de Cervelló, en la carta de franqueses atorgada als habitants de la baronia el 1267, establí que no podia tallar arbres de les possessions sense pagar-ne abans el preu just: «que mai nosaltres ni els successors nostres tallem ni fem tallar en cap de les vostres tinences qualsevol arbres per a la resclosa dels molins nostres, ni per a qualsevol altra obra, si primer no composem amb vosaltres i el preu dels arbres us sigui pagat.»⁴² El mateix any, els pagesos de la dominicatura de Sant Cugat del Vallès a Santa Creu i Vallirana van obtenir de Guillem de Cervelló, entre d'altres llibertats, l'exempció plena de fer obres de reparació en la resclosa dels molins («obres en el castell i resclosa dels nostres molins»)⁴³ Amb aquestes disposicions els molins del Llobregat sortien de l'òrbita de l'administració senyorial tradicional mitjançant els serveis de treball obligatori per a ser mantinguts directament pels senyors o llurs arrendataris amb mitjans molt més eficients.

Els molins «nous» de Sant Vicenç dels Horts

Els senyors de Cervelló van traslladar el molinar a les hortes de Sant Vicenç, riu amunt, en la dècada de 1270. El 1269 va tenir lloc una permuta entre Guillem de Cervelló i el sagristà de Sant Cugat, en virtut de la qual el primer va rebre entre d'altres béns els drets que el monestir tenia sobre el vell molí dels Horts, documentat a Sant Vicenç des del final del segle XII.⁴⁴ Obtenir el domini d'aquest molí constituïa el primer pas del projecte de construcció d'un nou casal en les hortes situades entre la vila i el riu. La

41. ACA, Cancelleria, pergamí 1749 de Jaume I (traducció de l'autor).

42. Document transcrit i estudiat per J. M. FONT RIUS, *Cartas de población...*, I, p. 462-464 (traducció de l'autor).

43. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 4, pergamí 1432 (traducció de l'autor).

44. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 5, pergamí 1473 i carpeta 4, pergamí 1393.

darrera menció que coneixem dels molins de Campllong data del 1274, formant part de l'heretament universal que Guillem de Cervelló atorgà a favor del seu fill Guerau: «els molins de Cervelló amb la casa o casal en què són construïts i amb totes les seves pertinences i drets d'aquests molins, i tot el que tenim i posseïm a la parròquia de Santa Coloma de Cervelló.»⁴⁵ Els molins de Campllong van ser abandonats, ja que l'any 1293 Guerau de Cervelló va establir el casal i els terrenys del rec als possessors del mas veí de Campllong: «*quandam peciam terre in parrochie Sancte Columbre que fuit de rego molendinorum novorum et cum domum dictorum molendinorum.*»⁴⁶

El nou establiment industrial edificat a Sant Vicenç dels Horts devia estar en funcionament l'any 1280, quan el ciutadà Pere de Sitjar va rebre de Guerau de Cervelló, «en feu i benefici personal, cent quarteres d'ordi a mesura de Barcelona rebedores cada any sobre el cens que paguen els moliners dels meus molins nous del Llobregat».⁴⁷ En la concòrdia sobre el feu de la Casa de Cort, de l'any 1293, entre Guerau de Cervelló i Guillem de Cort, trobem consolidada l'expressió «molins nous que tenim a Sant Vicenç dels Horts».⁴⁸ En aquest mateix any, el noble senyor de Cervelló instituí un benifet presbiteral en l'altar de Sant Antoni de la capella del castell nou, dotant-lo entre d'altres rendes amb la mitja dècima que rebia «en els molins nostres nous que tenim en la parròquia de Sant Vicenç dels Horts, terme del castell de Cervelló, excepte el molí de Blancafort» i amb el censal de sis quarteres d'ordi que rebia en la festa de Sant Miquel d'un tal Guistart «per la torre dels dits molins».⁴⁹ Aquesta disposició ens indica l'existència a Sant Vicenç dels Horts d'una gran construcció fortificada destinada a albergar els molins de la baronia de Cervelló.

L'any 1297 el noble Guerau de Cervelló va vendre el castell i terme de Cervelló juntament amb els molins de Sant Vicenç dels Horts al rei Jaume II per la suma de 120.000 sous.⁵⁰ La corona va mantenir la senyoria

45. ACA, Cancelleria, pergami 2177 de Jaume I (traducció de l'autor).

46. Segons es desprèn del capbreu del castell de Cervelló de 1374 (ACA, Batllia General de Catalunya, volum 318, f. 91r i 92r).

47. Pere de Sitjar cobrava també una renda de 60 quarteres d'ordi dels molins reials (ACA, Cancelleria, registre 19, f. 179v; i pergami 216 de Pere II) (traducció de l'autor).

48. ACA, Cancelleria, pergami 228 de Jaume II (traducció de l'autor).

49. ACA, Batllia General de Catalunya, volum 318, f. 189v.

50. ACA, Cancelleria, pergamins 802, 804, 805 i 806 de Jaume II.

sobre Cervelló fins al 21 de juny de 1309, data en què la baronia fou donada en feu honrat, lliure de qualsevol càrrega o servei, a la comtessa Sibilla de Pallars per a pagar-li part del preu d'adquisició de la vila de Berga i dels castells i fortaleses que aquesta posseïa en el comtat de Berguedà.⁵¹ En aquest curt període de domini reial sobre els dos molinars del Llobregat, la ciutat de Barcelona alçà el pont sobre el Llobregat, no pas damunt la vila de Molins de Rei o en la roca de Droc (entre Pallejà i Sant Andreu de la Barca), com s'havia determinat els anys 1278 i 1283, sinó entre Cornellà i Sant Boi.⁵² La ciutat de Barcelona es féu càrrec de la construcció del projectat pont sobre el Llobregat, comptant amb el suport del rei, del bisbe i de la major part de la noblesa, però abans comprà la barca de pas de Sant Boi a la família Vilanova. El pont no es construí de pedra sinó de fusta; iniciat l'any 1301, es va finalitzar poc temps després i es va mantenir en funcionament fins al segle XVI, tot i representar una gran despesa per a la ciutat, que a partir de 1327 establí un peatge o dret de pas per fer front al manteniment i a les contínues reconstruccions motivades per les inundacions i sortides del riu.⁵³ La ubicació del pont a Sant Boi representava la imposició dels interessos de la capital catalana en tots els terrenys. D'una banda, la ciutat assegurava el control de les rutes de ponent i evitava la dependència de les barques de passatge tradicionals; de l'altra, facilitava l'accés als molins de Sant Vicenç dels Horts que ara eren reials. Un pont a Molins de Rei, com s'havia decidit anteriorment, hauria incrementat la competència entre els dos molinars de les dues riberes, la qual cosa, a diferència del que succeí durant el segle XIII, quan eren de senyors diferents, ara no interessava.

Les dificultats econòmiques de la monarquia, sempre subjecta a les urgències i necessitats de la seva política internacional, van impedir que Cervelló es consolidés dins del patrimoni del rei. L'any 1309 el mateix Jaume II es veié forçat a desprendre's del domini sobre Cervelló a través de la donació en feu honrat a la comtessa Sibilla de Pallars i, al mateix temps, va vendre a la mateixa comtessa els molins reials de la ribera opo-

51. ACA, Cancelleria, registre 206, f. 63r.

52. AHMB, Consell de Cent, Lletres reials originals, caixa 1, sèrie A, carta 2.

53. M. ROVIRA I SOLÀ, «La construcció del pont de Sant Boi de Llobregat (1278-1315)», a *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, 1989, p. 333-347. Real Academia de la Historia, *Cortes de los Antiguos Reinos de Aragón Valencia y Principado de Catalunya*, I, p. 152.

sada del riu i la vila annexa, és a dir, Molins de Rei, pel preu de 80.000 sous.⁵⁴ Les transaccions es feren en el port de Salou, immediatament abans que el monarca s'embarqués en la croada contra el regne musulmà d'Almeria. La venda de Molins de Rei, reconvertida en carta de gràcia, fou confirmada l'any 1316 pel preu incrementat a 120.000 sous i d'aquesta manera la comtessa de Pallars es convertí en senyora dels dos grans establiments moliners de la plana del Llobregat.⁵⁵

Del govern de la comtessa Sibil·la a Cervelló tenim diverses notícies. Aquesta noble dama edificà en el Puig Pedrós (actual muntanya de Sant Antoni) de la parròquia de Santa Coloma el castell nou de Cervelló, que habità regularment. Pel seu testament de 10 de desembre de 1327, el castell de Cervelló pervingué al seu hereu el comte Arnau Roger, el qual morí l'any 1343 fent testament a Sant Vicenç dels Horts. El succeí el seu germà Ramon Roger, qui confessà el feu de Cervelló al rei Pere el Cerimoniós el 15 de març de 1344.⁵⁶ Arnau Roger es va vendre Molins de Rei al jutge Hug d'Arborea (1334) però els comtes de Pallars van mantenir el domini sobre Cervelló fins a la venda a la reina Elionor l'any 1373.

L'explotació dels molins del casal de Sant Vicenç dels Horts seguí el mateix model de la mulneria, segons el qual, com s'ha dit, pertanyien al senyor dels molins —els Cervelló— cinc parts dels guanys i la sisena part restant al moliner. Els Cervelló, tanmateix, van alienar la seva part de la mulneria de diverses formes. Una d'elles era la infeudació de les mulneries a la cavalleria feudatària de la baronia (els Clariana, castlans del Castell Vell de Cervelló i senyors de la casa de Pallejà; els Torrelles, senyors de la casa de Torrelles; i els Rosanes, senyors de la casa de Soler) o als oficials senyorials, com els Palau, batlles del castell durant bona part del segle XIV. Destaquen que el sistema de la infeudació no està documentat en els molins reials de l'altre costat del riu. Una altra forma d'alienació de la mulneria era el seu establiment emfitèutic, com el que concedí l'any 1310 la comtessa Sibil·la de Pallars, senyora de Cervelló, a Pere Senyer, de Sant Vicenç

54. ACA, Cancelleria, registre 206, f. 67r; i pergami 2677 de Jaume II.

55. ACA, Cancelleria, registre 277, f. 216r.

56. F. LLOBET I MAS, *Cronología de los condes y marqueses de Pallars desde su erección hasta que sus estados pasaron a la casa de Cardona*, dins el manuscrit «Erección del reyno de Pamplona, árbol genealógico, serie y sucesión de sus primeros reyes y Genealogía de los condes y marqueses de Pallars y de Ribagorza» (Biblioteca de Catalunya, manuscrit 425, f. 108r, 11v i 112v).

dels Horts, sobre un molí del casal i al cens de 12 sous (10 sous pel molí i 12 sous per la mulneria).⁵⁷ Els beneficiaris de les concessions, bé en feu bé a títol d'emfiteusi, adquirien les obligacions dels Cervelló pel que feia al manteniment del dic, el rec i el casal, i havien de respectar la part que pertocava al moliner. A través d'infeudacions i establiments, els senyors de la baronia van perdre el control directe d'algunes moles amb els guanys pertinents, cosa que a Molins de Rei no va succeir amb tanta intensitat.

Els casals de molins de Martorell

Els molins de la vila de Martorell estan documentats en els primers anys del segle XIII, tot i que la seva construcció era anterior. La primera referència històrica es troba en la donació pietosa atorgada per Asbert de Castellvell, senyor de Castellví de Rosanes, a Santa Maria de Montserrat, del molí anomenat Cuchet, situat en el casal de Martorell (1205).⁵⁸ Pocs anys després es troben referències a l'existència de dos casals sobre l'Anoia. La primera és la fundació del benifet de Sant Pere de l'església de Sant Miquel de Castellví de Rosanes, atorgada per Guillema de Castellvell (1217), en la qual s'esmenten entre d'altres rendes la perna censal que prestava el molí anomenat Guaschet («*in molendino Guascheti qui est in casale superiore molendinorum Martorello*»).⁵⁹ La segona és una sentència judicial de l'any 1218 en què s'esmenta l'existència d'un altre casal, anomenat Jussà, sobre el qual Ramon de Rosanes percebia una part del delme.⁶⁰ No coneixem el nombre de molins dels dos casals però, com a Cervelló i Molins de Rei, les seves rendes eren importants i van ser hipotecades pels Castellvell per a retornar diversos deutes. L'any 1225, Durfort d'Espieles retornà a la noble Guillema de Castellvell els molins de Martorell, que tenia empenyorats des de feia molt de temps i que havia explotat per a cobrar un crèdit de 3.000 sous barcelonesos.⁶¹ En el mateix any Gui-

57. Dada extreta del Capbreu del castell de Cervelló de 1374 (ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 61r).

58. ACA, Cancelleria, pergami 218 de Pere I.

59. ACA, Cancelleria, pergami 85 de Jaume I.

60. ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, document 204, f. 75r.

61. ACA, Cancelleria, pergami 246 de Jaume I.

llem de Montcada, fill de Guillema de Castellvell, reconeixia que devia 2.500 sous de la mateixa moneda a Bernat Durfort.⁶² El 1267 era Gastó de Montcada, vescomte de Bearn i senyor de Castellvell, qui obligava les rendes dels molins de Martorell en garantia d'un préstec de 600 sous que havia rebut de Ferrer de Queralt.⁶³ El vescomte va emprendre la reconstrucció del pont romà de Martorell en la dècada de 1280, és a dir, en el mateix temps que es discutia on s'havia de construir el pont d'aigües avall. El 29 de març de 1286 el rei Alfons el Franc concedí llicència per a percebre un dret de pontatge d'un òbol per persona i bèstia durant dos anys.⁶⁴ L'obra encara continuava el 1289 perquè el 3 d'abril d'aquest any l'infant Pere posà l'administrador del pont sota la protecció i el guiatge del rei.⁶⁵

Jaume II va planejar la subjecció de Castellví de Rosanes —una extensa baronia que comprenia els termes dels castells de Castellví, Rosanes amb la vila de Martorell, Sant Esteve de Sesrovires, Voltrega, Castellbisbal i Sant Andreu d'Aiguatoses o de la Barca— mitjançant el casament de la pubilla Guillema de Montcada i de Castellvell amb el seu germà l'infant Pere (1291).⁶⁶ A partir d'aquest moment, i fins a la seva mort esdevinguda l'any 1296, l'infant governà la senyoria de la seva esposa. Així, el 7 d'abril de 1293 ordenà al castlà de Castellví que no forçés els homes de Castellbisbal a moldre el blat en els molins de Martorell, segons es deprèn de l'ordre reial al castlà Galceran de Rosanes perquè els retornés les penyores.⁶⁷ La darrera notícia dels molins de Martorell data de l'any 1304, i es refereix a l'establiment del segon molí del casal, que Guillema de Montcada establí al seu escuder Germà de Fos de «*quodam molendino vestro cum aqua, roderis et aliis apparatusibus et utensilibus ac pertinenciis suis, quod est secundum in ordine molendinorum vestrorum que habetis in orta Martorelli*».⁶⁸

Després de la mort de Guillema de Montcada (1309) els molins de Martorell juntament amb la vila i tota la baronia passaren per herència al noble Gastó comte de Foix i vescomte de Castellbò, de manera que la casa

62. ACA, Cancelleria, pergami 258 de Jaume I.

63. ACA, Cancelleria, pergami 1892 de Jaume I.

64. ACA, Cancelleria, registre 66, f. 23v.

65. ACA, Cancelleria, registre 85, f. 4v.

66. B. PEDEMONTE I FALGUERA, *Notes per a la Història de la Baronia de Castellví de Rosanes*, Barcelona: Impremta Elzeviriana i Llibreria Camí, S.A., 1929, p. 193-235.

67. ACA, Cancelleria, registre 87, fol. 62r. Ordre de 7 d'abril de 1293.

68. ACA, Cancelleria, pergami 2045 de Jaume II.

de Foix s'entronitzà en aquestes terres del Llobregat. L'any 1323 el castlà de Castellví de Rosanes demanà al batlle de Martorell el lliurament de les rendes dels molins perquè la comtessa Joana de Foix les havia assignat a la reparació dels murs de la fortalesa.⁶⁹ L'activitat dels molins de la vila era notable atès que Martorell acollia un important mercat de blat; l'any 1344 els jurats van aprovar les ordinacions del dret del mensuratge.

Les noves concessions de molins a càrrec del reial patrimoni

L'any 1309 marca el fracàs de la política de Jaume II d'unir les baronies llobregatines de Castellví de Rosanes i de Cervelló a la corona i mantenir el domini de Molins de Rei. D'una banda, la mort sense fills de Guillema de Montcada i el traspàs de l'herència als comtes de Foix, i, de l'altra, la infeudació de Cervelló i la venda de Molins de Rei a la comtessa de Pallars, tot plegat significà el final de l'intent d'aconseguir el monopoli dels molins del Llobregat i de l'Anoia. Malgrat això, el rei va reafirmar el domini superior sobre les aigües dels rius, que li pertanyien no únicament en virtut dels Usatges sinó pel dret romà que atorgava al monarca el domini eminent dels rius navegables, tot i que hagué de respectar els drets adquirits pels titulars de les grans senyories territorials. Aquests eren els comtes de Pallars, com a senyors de Cervelló, els comtes de Foix, senyors de Castellvell de Rosanes i de Martorell, i els senyors de Molins de Rei, que van ser successivament els jutges d'Arborea (1334-1348), el monestir sard de Santa Clara d'Oristà (1348-1366) i Berenguer de Relat a partir d'aquesta darrera data. Jaume I havia estat el primer monarca que va usar plenament les prerrogatives patrimonials de la corona sobre les aigües corrents, i no únicament sobre els trams que discorrien en alocs reials, com havia fet Alfons I l'any 1188 per a construir els molins reials en el seu alou de Matoses.

Jaume II i els seus successors van estimular l'edificació de nous casals de molins en el Llobregat i van convertir la concessió d'aigües del riu en un mitjà de retribució dels serveis a la corona. Els beneficiaris de les concessions foren els principals propietaris de terres dels termes riberencs, com els Lacera i els Durfort a Sant Boi, i funcionaris de la casa del rei que rebien autorització per a construir i explotar molins sobre estaques o bar-

69. ACA, Cancelleria, pergami 190 de Jaume II.

ques. L'any 1290 el rei Alfons II va atorgar llicència al seu conseller Guillem de Lacera, senyor de la casa del Puig de Sant Boi, per a poder construir dos molins i regar amb l'aigua sobrerera les terres de les seves honors situades entre Sant Boi i el mar: «*quod possitis construere duo molendina in parrochia Sancti Baudilii, in flumini de Lupricato in affrontatione honoris vestris habitis en habendis, in quocumque loco vobis magis placuerit infra dictam parrochiam [...] et quod possitis facere pexeriam seu resclosam, et traere reguerium seu sequiam in quocumque loco magis volueritis infra dictam parrochiam, per quam possit discurrere aqua de qua molent dicta duo molendina sita magis habere volueritis in ipsi rego sive sequia quam in flumine supradicto. Itaque vos componatis et satisfaciatis ad voluntatem eorum personis habentibus possessiones in parrochia supradicta per quorum possessiones transitum fecerit dicta aqua et possitis etiam rigare vel ves quos volueritis de aqua dicta sequia, honores et possessiones vestras vel aliorum quos vos volueritis.*»⁷⁰ Al cap de vint-i-sis anys, Guillem de Lacera encara no havia construït els molins i va obtenir la renovació de la llicència de Jaume II l'any 1316, indicant que els podria construir sobre barques o estaques: «*quod quandocumque volueritis vos vel vestri possitis construere dicta duo molendina bladeria intus dictum flumen Lupricati sive in barchis sive in palis fixis.*»⁷¹

L'esmentada concessió de 1316 és la primera referència a un tipus de molí més lleuger que el dels grans casals de Molins de Rei, Cervelló i Martorell, situat dins del riu i construït segons dues modalitats: sobre barques amarrades a la riba o sobre una plataforma fixada a la llera del riu amb estaques de fusta. En ambdós casos, les moles eren mogudes per rodes verticals impulsades directament pel pas de l'aigua. Quant als molins flotants o edificats sobre estaques, com que no depenien de dics ni canals, la infraestructura i la inversió eren menors i eren per tant més fàcils de construir. Podien, també, ser desplaçats per aprofitar millor els corrents i s'adaptaven més bé als moviments dels braços del riu. Atès que era un tipus d'establiment moliner més senzill, proliferà en els segles XIV i XV com a complement i àdhuc com a alternativa dels costosos casals construïts en la centúria anterior.

En els dos darrers segles medievals es van concedir diversos beneficis de molins a particulars, la major part a funcionaris, grans propietaris, ciuta-

70. ACA, Cancelleria, registre 213, f. 190v i ss.

71. ACA, Cancelleria, registre 213, f. 190v i ss.

dans rics i mercaders. Per evitar la col·lisió inevitable d'interessos dels diferents beneficiaris, la cancelleria reial feia constar reiteradament que la llicència es concedia «sense perjudici de tercers» i de vegades s'atorgaven concessions privatives dins d'un territori prèviament delimitat. En la llicència de Guillem de Lacera el rei va delimitar un tram del riu de cinquanta destres per sota del pont de Sant Boi, dins del qual ningú no podia construir altres molins («*concedentes vobis terminos ad ipsa molendina infra dictum flumem, videlicet, quinquaginta destorum in longum incipientum a ponte justeo qui est ante locum predictum Sancti Baudilii infra contigue versus mare et totum flumen, de littore ad littus, infra dictos quinquaginta destros sui que quandocumque volueritis vos vel vestri possitis ipsa molendina ambo vel eorum alterum, prout vobis et vestris melius visum sit mutare ubicumque volueritis in ipso flumine infra dictos quinquaginta destros, et nullus alius preter vos infra ipsos destros possit facere molendina nec nos nec nostri alicui infra dictos terminos licentiam concedamus*»).⁷²

L'any 1322, Jaume II va autoritzar que Pere Tripó, tresorer de la reina, construís un casal de molins en el Llobregat, en el darrer tram entre Sant Boi i el mar.⁷³ A l'any següent el rei donava llicència a Sança, vídua de Bernat Durfort, per a tenir en lliure i franc alou un molí fariner dins dels seus alous de la mateixa parròquia de Sant Boi. Aquesta concessió era més important, perquè el rei autoritzava la beneficiària a construir una resclosa en el Llobregat («*concedentes vobis quod possitis resclosam facere seu fieri facere et aquam recipere ad opus ipsius molendini de fumine Lupricati dum iam ut supradictum est sine iurei preiudicio alieni*»).⁷⁴ El 1331 Alfons III va concedir una llicència semblant al ciutadà Ferrer de Manresa, de la casa reial i gran propietari al Llobregat, en la qual trobem per primera vegada el terme musulmà *açutum* per a referir-se a la resclosa.⁷⁵ Un any després, una nova concessió a favor de Guillem Agustí, escrivà reial, va provocar diversos altercats que feren necessària la intervenció del rei a favor del beneficiari.⁷⁶ I encara està documentada una concessió de molí de barca a Bernat Despalau, porter del rei, l'any 1334.⁷⁷

72. ACA, Cancelleria, registre 213, f. 190v i ss.

73. ACA, Cancelleria, registre 222, f. 117r-v.

74. ACB, Pia Almoina, pergami 4-59-16.

75. ACA, Cancelleria, registre 482, f. 74r.

76. ACA, Cancelleria, registre 484, f. 114r-v.

77. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 596, f. 36r.

Crisi i emergència. L'activitat molinera en les dècades centrals del segle XIV

L'anàlisi comparativa de les dades posa en evidència la contracció important dels molinars a mitjan segle XIV, una situació directament relacionada amb l'aturada demogràfica iniciada l'any 1348 i amb les dificultats econòmiques dels senyors i de les universitats, fenòmens als quals caldria afegir la destrucció de les infraestructures per les crescudes dels rius. No és aquest el lloc per a analitzar la primera gran crisi estructural de la societat i economia feudals en terres del Llobregat, sinó de remarcar únicament els factors que van tenir una traducció més directa en la molinaria. La implicació de les viles en l'activitat molinera era tan estreta que el col·lapse de les finances senyorials i comunitàries — amb el corol·lari d'endeutament privat, fallida dels comptes de les universitats locals i increment imparable de la fiscalitat — havia de repercutir necessàriament en l'activitat dels molins. La disminució d'aquesta era al mateix temps causa i conseqüència de la crisi.

Una vegada més la comparació dels molinars de Molins de Rei i de Cervelló ofereixen les claus de la situació.⁷⁸ Molins de Rei era una vila amb un grau força elevat d'autonomia financera, que arrencava dels nombrosos privilegis i llibertats concedits pels monarques catalans des del temps de la fundació, i els molins eren centrals en la seva economia. D'aquí que els habitants de la vila, encapçalats pels seus dirigents, van mobilitzar-se i endeutar-se per fer front a l'elevat cost de mantenir l'activitat del molinar. Aquesta és la clau del conflicte institucional que va tenir lloc l'any decisiu de 1363.⁷⁹ A Sant Vicenç dels Horts, pel contrari, l'endeutament privat i comunitari apareix fatalment vinculat als deutes que els comtes de Pallars descarregaven sobre els vassalls i a les contínues demandes pecuniàries d'aquests, com resta palès en l'enquesta reial de 1372. El manteniment dels molins no era un afer comunitari sinó dels senyors i dels seus feudataris i beneficiaris, per això van entrar irremeiablement en decadència per la mala gestió i la manca de recursos de la senyoria. De fet, Molins de Rei aconseguí salvar el casal i la indústria molinera, mentre que els molins de Sant Vicenç dels Horts sembla que van desaparèixer en la dècada de 1370.

78. Els molins de Martorell van seguir en actiu. Tanmateix, no se n'han trobat dades en la segona meitat del segle XIV, és a dir, durant el govern dels comtes de Foix.

79. Sobre això vegeu J. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una vila catalana medieval...*, i en particular el capítol «La defensa del monar i la crisi institucional de 1363», p. 90-92.

La centralitat del molinar de Molins de Rei en la crisi econòmica i financera de la vila

La trajectòria del molinar de Molins de Rei ens és més coneguda i per a la seva defensa es mobilitzaren tots els recursos comunitaris. La tardor de l'any 1346 una inundació trencà el dic i el rec i inutilitzà el casal; aquell any Francesc Noguer, de Molins de Rei, havia arrendat les molineries al procurador dels jutges d'Arborea, Arnau Sabastida.⁸⁰ A causa de la destrucció del molinar la Pia Almoina establí el molí que tenia en el casal (un llegat del ciutadà Banyeres) al batlle local Guillem Ballaró (8 de febrer de 1347) i gràcies al contracte sabem que el casal estava molt disminuït i únicament hi funcionaven set molins: «*quodquidem molendinum est tercium molendinum dicti casalis versus orientis et est positum inter duo molendina domini dicti loci [...] et est sciendum quod de septem mulneriis aque que immitatur in reguo dictorum molendinorum debet habere dictum molendinum septimam mulneriam.*»⁸¹ Aquest establiment és important perquè inclou el dictamen d'una comissió de canonges, que va aconsellar l'establiment del molí enlloc de l'explotació directa de l'Almoina (el sistema emprat fins al moment) per causa de les despeses de reconstruir la resclosa: «*pro eo inter alia quia resclosa dicti molendini, propter inundacionem aquarum fluvii Lupricati, de cuius aqua molit dictum molendinum, destruhitur in tantum quod fructus et emolumenta ipsius molendina in magna parte habent converti in tornando dictam resclosam.*» Seria interessant de conèixer quines decisions van prendre els altres propietaris de rodes del casal (la família Ferriol de Barcelona, la casa de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, els Arborea) per a obtenir el quadre complet; en tot cas, la decisió de l'Almoina barcelonina sembla prou esclaridora.

L'any 1348, quan les monges clarisses de Santa Clara d'Oristà van rebre Molins de Rei en llegat de la jutgessa Constança d'Arborea, el motor industrial de Molins de Rei funcionava amb dificultats. La baixada dels ingressos del molinar afectà immediatament la solvència econòmica de la senyoria, que no podia fer front a les despeses de manteniment. L'abadessa de Santa Clara, a través dels seus procuradors, van exigir el «destret o força que la senyora abadessa té sobre els homes de la dita vila d'obrar en les

80. ACB, Pia Almoina, marmessoria de Bartomeu de Miramat, assentament de 1347.

81. ACB, pergami 4-63-5.

rescloses i altres obres dels molins, donant-los i prestant-los salaris decents segons és acostumat». L'exercici d'aquesta facultat era contundent, de manera que a petició dels administradors o arrendataris dels molins, «el procurador o batlle de la vila hagi de prendre els homes de la dita vila per obrar en la resclosa i altres obres dels molins».⁸² Pels comptes del notari Bartomeu de Miramat, es coneixen altres destruccions dels anys 1359 i 1361. En aquesta darrera inundació la vila va tenir moltes dificultats per obtenir diners per a les reparacions i els prohoms de Molins de Rei hagueren d'empenyorar diversos objectes de plata per fer front a les urgències: «ítem me deuen los pròmens de la vila D sous, los quals las presté a obs de la resclosa de Lobregat lo mes de març; e tench-ne penyora X taces d'argent e VI culleres, les me liurà Arnau Bonet, qui les havia manlevat de diverses persones de la vila.»⁸³ Empesos per les necessitats els jurats recorregueren també al crèdit, de la mateixa manera que ho feien els particulars, i vengueren censals.

En aquest context de crisi generalitzada va tenir lloc l'enfrontament dels prohoms molinencs contra l'abadessa i llur procurador per diversos motius, entre ells el de les obres de reconstrucció del molinar: «sobre lo contrast que ere entre vós, senyor ffrare Ffrancesch, per la gràcia de Déu bisbe de Gisarcho e procurador de la dita vila e los pròmens de aquella», digueren diplomàticament els jurats Guillem Merola, Arnau ses Oliveres i Jaume Rosselló. Aquell fou un moviment de defensa dels interessos de la vila i prengué una forma molt jurídica: els prohoms acudiren a l'arbitratge del jurisperit Berenguer Vives, anomenat «reformador de la vila», el qual discerní les obres més urgents que s'havien de fer en la ribera del Llobregat i l'aportació econòmica de cada part. Els jurats foren autoritzats pel reformador a despendre en obres l'import de la qüestia d'aquell any, que pujà a trenta-quatre lliures, en lloc de pagar-la a l'abadessa.⁸⁴ Com que l'abadessa, senyora de la vila, no aportà la seva part de la despesa, els jurats intimaren el seu procurador perquè la pagués: «Com sobre la obra faedora en la ribera de Lobregat, per restauració dels molins e de la vila de Molin de Reg e encara per altres necessitats [...] lo honrat e discret en Berenguer Vives,

82. Arxiu Palau-Requesens, lligall 307, 1, f. 41v (traducció de l'autor).

83. ACB, Pia Almoina, marmessoria de Bartomeu de Miramat, assentaments dels anys 1358, 1360 i 1361.

84. Manual de Bartomeu de Miramat 1363, f. 224 (Arxiu Palau-Requesens, lligall 304b, document 1).

savi en dret de Barchinona e reformador de la dita vila de Molin de Reg, ha feta dita declaratió per la qual ha ordonat que la dita vila e pròmens de aquella facen certa obra en la dira ribera e açò de la imposició que és en la dita vila, e vós senyor ffrare Ffranchesch damunt dit axý mateyx façats certa obra a vostres messions o del senyor [...] Emperamor d'açò nos, en Guillem Merola, en Arnau ses Oliveres e en Jacme Rosseyó, jurats de la dita vila de Molin de Reg, ab deguda reverència requerim-vos, honrat e reverent bisbe damunt dit, deiats obrar e fer obra en la dita ribera, car nosaltres som apareylats encontinent de fer aquella obra que a nosaltres és estada carregada de la dita declaració.»⁸⁵

La manca de recursos econòmics i la paràlisi del monestir són la clau per entendre l'històric acord del 22 de setembre de 1363, pel qual els nous procuradors de l'abadessa arrendaren per dos anys les deu rodes del casal a Berenguer de Sant Andreu, Guillem Merola, Jaume Ribalta, Bernat de Muntmany, Guillem d'Hort, Pere Roder, Arnau Bages, Guillem de Comadabi, Berenguer Serreix, Bernat Mates, Jaume Morera, Berenguer Boscà, Berenguer Canixó, Jaume Fuster, Pere Carbonell, Bernat Bisbe, Bernat Canalies, sènior, Bartomeu Rovira, Pere Torrents, Bernat Seguí, Bernat Alegret, Pericó Ballaró (fill del difunt Guillem Ballaró finat l'any anterior) i Bernat Canalies, joves, habitants de Molins de Rei juntament amb les rendes que el monestir de Santa Clara percebia a la vila. Foren objecte d'arrendament les moltures i els lucre dels molins del casal amb l'empru de llenyar i el destret de forçar els habitants a treballar en la resclosa i el rec; la cena i la quèstia; els censos de diners i capons sobre les cases, terres i horts de la vila i el seu terme; i la meitat dels lluïsmes i foriscapis, penes, bans i ingressos de la cúria judicial, tant els derivats de la jurisdicció civil com els del mer i mixt imperi.⁸⁶ Els arrendataris es feien càrrec dels pagaments i de les obligacions assignats sobre el lucre dels molins, és a dir, dels salaris del ferrer, del rescloser, de l'escrivà i del tallador, així com de la renda anual de vint-i-vuit quarteres d'ordi del rector de Santa Creu d'Olorda i de la meitat del salari del batlle, que era de deu lliures anuals. Els procuradors també acceptaren deduir de l'import de l'arrendament — 145 lliures anuals — les 34 lliures que la universitat avançà per a reparar la resclosa,

85. Manual de Bartomeu de Miramat 1363, f. 25r (Arxiu Palau-Requesens, lli-gall 304b, document 1).

86. Manual de Bartomeu de Miramat 1363, f. 41v (Arxiu Palau-Requesens, lli-gall 304b, document 1).

en compliment de la declaració arbitral del reformador més amunt esmentat. És a dir, la senyoria acorralada lliurà el control dels molins i de les rendes a un grup de veïns preeminents —l'elit local— a canvi de la seva reedificació.

El mes de febrer de 1366, les monjes de Santa Clara d'Oristà, amb llicència del papa, van vendre Molins de Rei a la reina Elionor, esposa de Pere el Cerimoniós, qui la va traspasar poc després (el 2 de juliol del mateix any) al seu tresorer Berenguer de Relat, ciutadà de Barcelona.⁸⁷ El nou senyor de la vila i dels molins era un alt funcionari de la casa reial que no va dubtar a recórrer a la monarquia per a redreçar la situació crítica del seu nou domini. El 2 de gener de 1367 el rei li atorgà llicència per a establir uns nous impostos sobre el consum local de cereals, vi i carn en resposta a la súplica presentada per Relat, el qual informà el monarca que «*quamquidem villam flumen Luppricatis, cui nimis situ contigua est, pro eius inundacionibus et impetuosis fluctus decursos submergire demolitur [...] considerate dicti fluminis impetu faciliter et valde breviter potuerit villa prefata et eius hedificia et casale molendinorum quod ibi est submergiri et funditus extirpari...*»⁸⁸ Aquesta concessió, atorgada d'urgència i temporalment pel rei («*circa restauracionem ville Molendinis Regalium Luppricati*»), fou successivament prorrogada pels monarques, de manera que els habitants de Molins de Rei van perdre el control fiscal de les imposicions a favor del nou senyor.

Un segon intent de retornar Cervelló al domini reial (1373-1374)

El comte Ramon Roger de Pallars, fill i hereu de la comtessa Sibilla, va donar Cervelló en dot a la seva filla Elionor, esposa de Ramon Roger de Comenge, vescomte de Coserans i de Bruniquell. D'aquesta manera el domini de Cervelló es va separar del comtat de Pallars. Els nous senyors

87. ACA, Cancelleria, registre 1575, f. 127r. Es desconeix la important política adquiridora de senyories d'aquesta reina, que va tenir una incidència molt important en les terres del Llobregat, a través de l'intent fallit de comprar Molins de Rei el 1366 i la compra posterior de Cervelló l'any 1373. Elionor esmerçà bona part del dot del seu pare, el rei de Sicília, i de les rendes de la seva cambra en la compra de baronies en crisi per a heretar convenientment els seus fills no cridats a la successió de la corona aragonesa.

88. ACA, Cancelleria, registre 913, f. 10v.

no van residir mai en la seva baronia. Tenim escasses notícies d'aquest període, durant el qual la baronia va experimentar els efectes de les mortaldats i es van produir molts canvis en la titularitat de terres emfitèutiques i feus. Durant els anys esmentats Cervelló patí la gran epidèmia de 1348, evocada com «el temps de la gran mortalitat» en l'encomanació de l'escrivania del castell i terme de Cervelló al notari Bartomeu de Miramat (9 de maig de 1350).⁸⁹ D'aquest temps tenim constància del traspàs de dues moles del casal de Sant Vicenç: la primera fou venuda per Guillem de Clariana, donzell, a Ponç de Palau, batlle de Cervelló, i era la segona del casal (21 de juny de 1353);⁹⁰ la segona era la cinquena mola i fou venuda pels hereus de Pere de Sitjar a Berenguer Molella, pel preu de 22 lliures.⁹¹ El primer molí es tenia en feu i el segon al cens d'un diner per Nadal i estava enfranquit de les despeses de la resclosa, rec i manteniment del casal.

Elionor de Pallars féu testament el 1362 i obligà Cervelló per a satisfer els llegats i les disposicions testamentàries que sumaven 24.000 sous. L'any 1366 el rei va emparar el castell i terme de Cervelló als hereus testamentaris de la vescomtessa de Bruniquell per la mala administració del feu reial i per haver gravat la baronia amb multitud de deutes, fent constar l'abatiment gairebé complet dels molins de Sant Vicenç a causa del mal estat de l'edifici i per vendes i traspassos de les rodes sense la preceptiva autorització reial: «*molendina etiam dicte ville Sancti Vincencii dirruta et in totum vel in parte alienata fuisse absque firma seu consensu dommino regis.*»⁹² Durant l'enquesta judicial, que va tenir lloc l'estiu de l'any 1372, els habitants més importants de la baronia van ser cridats a declarar davant del comissari reial Umbert de Bellestar, el qual ordenà immediatament de posar els pendons reials en els campanars i les forteses del terme. En aquesta situació, l'any 1373 els hereus dels vescomtes de Bruniquell van vendre Cervelló a la reina Elionor, esposa del Cerimoniós, la qual va ordenar de realitzar una capbreuació general de les rendes l'any 1374. Aquests dos importants, documents, el procés de 1372 i la capbreuació de 1374, s'han conservat en l'arxiu reial i ofereixen una informació directa i veraç

89. ACB, Pia Almoina, pergami 4-60-44.

90. No es conserva el document, sinó la referència en el capbreu de 1374. Vegeu nota 103.

91. AHPB, Bartomeu de Miramat, 10/6.

92. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 613, f. 37r i ss.

de l'estat de la baronia i del casal dels molins de Sant Vicenç dels Horts en les primeres dècades del segle XIV, abans i durant la crisi central del segle.⁹³

L'enquesta reial de l'estiu de 1372 es compon de cinc processos independents realitzats pel comissari reial, el donzell Umbert de Bellestar, el qual, assistit per diversos funcionaris de la casa del rei es desplaçà personalment a la baronia. La inspecció dels molins de Sant Vicenç està continguda en l'enquesta iniciada el 23 d'agost, titulada «*Inquisitio seu informatio facta et recepta super alienacionibus factis in castro et termino de Cervilione, quod in feudum tenetur pro domino rege, absque licencia ipsi domini regis et sibi in laudimio non factus facto, ac super destructione et deterioracione dicti feudi, castri et fortalicionum ac domorum eiusdem*».⁹⁴ El 27 d'agost de 1372 el comissari reial va fer una inspecció personal dels molins de Sant Vicenç, «en una casa que està en el dit lloc vers el riu Llobregat, en la qual es diu que estaven edificats els molins del senyor útil del castell de Cervelló», dins la qual trobaren «XVII setis on paria solgués haver molins, tots la ú après d'altre dins la dita casa». A continuació l'escrivà va descriure l'estat de cadascun dels disset molins, dels quals únicament funcionaven els números vuit i nou: «En lo VIII° eren ses moles, ço és, corsera e litegal e molent ab sa tramuja en la qual havia gra per molra; en lo IX° eren II moles, ço és, lo litegal e la corsera, molent, amb sa tramuja en la qual havia gra per molre.» Després de fer constar que el casal tenia mitja teulada enderrocada, els comissaris van sortir a l'exterior i ens ofereixen tot seguit una dada molt valuosa sobre el tipus de molí fluvial existent a Sant Vicenç: «a la part de fora, sobre lo casal o casa del dit molí, havia XVII salts o edificis de pedra que parien eren salts de molí que dreçaven a la dita casa o casal, en las quals exceptats III no havia canals alguns per les quals pogués ésser manada aygua als dits molins, en dos però dels dits XVII havia canals per les quals anava e anar podia aygua als II molins.» Tres dies després de la inspecció, començà l'interrogatori dels testimonis. Guillem Canyadell, de Sant Vicenç, declarà sota jurament «que ha oït que

93. Enquesta de 1372: ACA, C, Processos en Quart, 1372 A, B, C, D i E. Capbreu de 1374: ACA, Batllia General de Catalunya, 318. Capbreu estudiat per S. GASSIOT PINTORI, «Herència i mercat de la terra: l'accés a la propietat del domini de Cervelló segons el capbreu de 1374-1377», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (comp.), *Estudios sobre renta...*, p. 74-76.

94. ACA, C, Processos en Quart, 1372C.

en el temps de les primeres mortaldats que foren en Catalunya, que tots los XVII molins que eren en lo dit casal molien, e encara après d'ençà les dites mortalitats II o III anys viu que en la dita casa molien de XII en XIII molins, y ara de la aygua que molre solien no ni mol negun». Bernat Rabaça de la Pineda, de Sant Esteve de Cervelló, declarà «que ha vist que los dits molins passats ha XII anys o bé XV que no ha molian, més són ara tots destrohits e ensorrats [...] e ell ha vist e ha oyt dir que un die Lobregat vench fort gran e que no pogueren tornar l'aygua a la resclosa».

D'aquest interessant document es dedueix que l'any 1372 encara quedaven a Sant Vicenç dels Horts suficients vestigis del casal moliner construït per Guerau de Cervelló vers 1280 i ampliat posteriorment pels comtes de Pallars. Aquest gran molí fluvial estava construït en la mateixa llera del Llobregat. Riu amunt s'havia construït la resclosa, esmentada per un dels testimonis, de la qual partia el rec que conduïa l'aigua a una bassa situada a sobre del molí, a l'alçada del pis superior on hi havia les moles. Atès el poc desnivell del riu en aquesta part del seu curs, la llargària del rec deuria ser considerable per a permetre la caiguda o salt de sobre la turbina o roda d'òlems horitzontal situada en el carcabà, és a dir, en el pis inferior del casal. Segons la descripció conservada, entre la bassa i el casal s'havien construït els disset salts independents que feien girar la seva corresponent turbina. Cada salt estava format per una canal o rampa que feia baixar l'aigua de la bassa a la turbina. La descripció de «salts o edificis de pedra» ens podria fer pensar en l'existència de cups o xemeneies per on l'aigua es precipitava a les rodes, però la menció clara a l'existència de canals ens ha de fer suposar que es tractava més aviat d'un tipus desenvolupat de molí de rampa on el salt estava integrat dins de l'edifici del casal o formava un afegit en la seva part posterior. La descripció del molí de Sant Vicenç dels Horts de l'any 1372 es correspon plenament amb les restes del molí fluvial d'Àrids Garrigosa excavat a Santa Coloma de Cervelló, tot i que no es tracta del mateix molí.⁹⁵

Pel capbreu de la reina Elionor, de l'any 1374, sabem que en aquell any tornaven a funcionar almenys sis moles. Bernat de Palau, batlle de la baronia, va confessar la primera mola, situada al començament del casal, que tenia en feu de la reina lliure de censos i prestacions («un molí amb moles, rodes, rodens, canal, rec, sotsrec i aigua, amb la resclosa i trestallador i tots

95. M. LLEDÓ I BARRERA, A. DURAN, J. HUERTAS, *El molí fluvial de Santa Coloma de Cervelló*, «Plecs locals d'història», 1, Santa Coloma de Cervelló: Ajuntament, 1994.

els seus aparells, amb entrades i eixides i tots els seus drets i pertinences, i és cert que aquest molí està a l'entrada del casal dels molins de Sant Vicenç».⁹⁶ El mateix batlle posseïa també la meitat indivisa d'un altre molí («el tercer vers orient del casal dels molins de la vila de Sant Vicenç, amb l'aigua amb que sòl moldre i amb la seva roda, rodens, recs, sotsrec i altres aparells»), en virtut d'un subestabliment atorgat pel notari Esteve de Mas, al cens d'un sou per Sant Miquel.⁹⁷ L'altra meitat era de Guillem de Clariana, castlà del castell vell de Cervelló, el qual, a més tenia una altra mola. Pere Senyer, de Sant Vicenç dels Horts, reconegué que tenia «una roda de molí en el casal dels molins de Sant Vicenç», segons establiment atorgat per la comtessa Sibil·la de Pallars al cens de 12 sous en la mateixa festa de Sant Miquel.⁹⁸ El cinquè molí era anomenat de Blancafort, i era posseït pels senyors de la casa i feu de Blancafort, de Santa Coloma de Cervelló. Finalment, Bernat Molella, habitant de Sant Vicenç dels Horts, posseïa el darrer molí del casal, juntament amb la torre o campanar, al cens d'un diner. Bernat Molella també va capbrevar el dret de la molinaria sobre totes les rodes del casal, que comportava el dret de percebre la sisena part dels beneficis, que va comprar al ciutadà Pere de Sitjar l'any 1383: «amb les mulneries, que són la sisena par del lucre i huyades i el gra dels quatre molins construïts en el dit casal de la vila predita [...] i amb les mulneries, cloquera, farnaca i gra dels altres molins que es puguin fer en el dit casal, deduït el redelme.»⁹⁹

El capbreu de 1374 ens confirma una certa recuperació de l'activitat molinera a Sant Vicenç dels Horts, tot i que estava molt lluny del nivell de disset moles assolit vint anys enrere que, de fet, no es tornaria a recuperar mai més. S'observa, a més, que en els anys centrals del segle XIV s'havien produït nombrosos canvis de titularitat de les rodes, que seguien concedides en emfiteusi o en feu amb diferents franqueses o privilegis. El sistema d'exploració continuava essent la molinaria, és a dir, la divisió dels guanys en sis parts: cinc per als senyors i la sisena part restant per al moliner, que consistia en el redelme o onzena part de la farina.

96. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 16r (traducció de l'autor).

97. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 26r (traducció de l'autor).

98. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 61r (traducció de l'autor).

99. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 128r (traducció de l'autor).

Canvis i continuïtats en el segle XV. Els molins del Llobregat al final de l'edat mitjana

Els casals de Martorell passen al domini reial (1396-1474)

El segle XIV es va cloure, en les terres del Llobregat, amb un fet d'armes rellevant: l'expedició armada de la reina Maria de Luna i la ciutat de Barcelona contra el castell de Castellví de Rosanes, que fou ocupat juntament amb la vila de Martorell perquè era de la senyoria del comte Mateu de Foix. El comte de Foix preparava la invasió de Catalunya des dels seus dominis pirinencs perquè pretenia la successió de la corona aragonesa a favor de la seva esposa, filla de Joan I. L'ocupació armada es resolgué amb la confiscació de la vila i la baronia i la seva incorporació a la Corona (1396-1397). Martorell s'integrà en el reial patrimoni i des d'aleshores veiem el batlle general de Catalunya atorgant establiments dels béns de la senyoria, com la del casal de tres molins de la vila, que Ferran I efectuà l'any 1413 a favor del fuster barceloní Pere Torroella amb la condició de reconstruir-lo: *«concedimus et facultatem plenariam etiam impertimus vos eodem Petro Torroella, quod vigore huiusmodi nostre concessionis illud casale molendinorum farineriorum sive bladeriorum situm satis prope villam Martorelli, in quo sunt et esse consueverunt tres rote molentes, una quarum esse dicti prioris Rochafort, qui ipsam pro nobis ut domino dicte ville et Castriveteris de Rosanis tenentur ad censum annuatim quinque quarterarum frumenti et quinque quarteriarum ordeï; quod casale nunc dirutum esse tale quod ipsa molendina molere nequerant, possitis et valeatis vestris tamen sumptibus et expensis reparare seu rehedificare taliter quod rote ipse omnes molere valeant, prout antiquitus faciebant. Et rehedificatis et reparatis ipsis, molere et moli facere quecumque blada dicti ville qui sunt astricti inibi et non in molendinis aliis molere.»*¹⁰⁰

Després d'aquesta concessió tenim una llacuna documental de més de trenta anys, fins a l'any 1445, en el qual consta que les moles de Martorell reconstruïdes el 1413 no molien, ja que el batlle general de Catalunya ordenà el dia 22 d'abril l'embargament del casal amb els molins fariners atès que «los molins fariners que són prop la vila de Martorell vaguen gran temps ha que no molen», i ordenà a l'administrador de la baronia que «vista la present fassa adobar e fer obres necessàries en los dits molins per

100. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 635, f. 11r-13v.

forma que prestament molguen».¹⁰¹ Com a conseqüència de la ruïna del casal de Martorell, l'any 1454 el prior de Sant Genís de Rocafort, possessor d'una de les tres rodes inhàbils, va obtenir del reial patrimoni la llicència per a construir un nou molí d'una o dues rodes farineres en els seus alocs situats a la vall del riu Anoia: «*possitis et libere valeatis accipere aquam tantam quantam volueritis de rivo vocato de Noya in eo loco quo vobis et eis placuerint et fuerit bene visum possitis ad opus cuiusdam molendini farinerii per vos constructi seu construendi infram possessiones dicti prioratus cum unam vel duabus rotis et ibi moleri triticum et alia quecumque blada seu legumina, in quam facere seu fiere facere resclausam sive resclausas et regum seu regos et subregum seu subregos.*»¹⁰²

Com que el batlle general féu constar en el document que els habitants de la baronia de Castellví de Rosanes podien anar a moldre lliurement els seus cereals als molins del priorat, en lloc dels molins de Martorell, l'establiment del 1454 representava a la pràctica la relaxació del destret senyorial del molí. El vell casal de tres moles de Martorell fou venut per Pere Torroella al donzell Antoni d'Esplugues, el qual el va restituir al Batlle General de Catalunya, totalment enderrocat («*qui casali nunc dirrutum est*»), el 23 d'abril de 1464.¹⁰³ Deu anys després, el 15 de març de 1474, el rei Joan II va vendre la vila i baronia de Martorell a Requesens de Soler, portantveus de governador, per un deute de 15.000 florins que havia contret durant la guerra civil.¹⁰⁴ Martorell amb els seus molins s'integrà definitivament dins del patrimoni senyorial que els Requesens van bastir al Llobregat, el punt d'arrencada del qual havia estat la donació de Molins de Rei a Galceran de Requesens (pare de Requesens de Soler) el 1430.

Els molins reials del Llobregat en el segle XV. L'interludi del domini reial sobre la vila (1419-1430)

Llevat d'aturades puntuals per causa de les inundacions, el molinar de Molins de Rei propietat de la família Relat va estar en funcionament tot el període. En els primers anys del segle XV hom constata una important

101. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 873, f. 19r.

102. ACA Batllia General de Catalunya, v. 71, f. 168v-169v.

103. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 665, f. 77r.

104. ACA, Cancelleria, registre 3388, f. 79v.

represa de l'activitat econòmica i el resorgiment de vells projectes. El 22 de novembre de 1401 els consellers de Barcelona van visitar la resclosa dels molins —anomenada resclosa d'en Relat— per a estudiar la possibilitat de conduir l'aigua del riu a Barcelona i ampliar el regadiu en el seu territori: «ítem, com los consellers, als quals d'açò sia per molts estat parlat, sien anats a la resclosa d'en Relat, que és sobre Molin de Reig, per veure si l'aygua de Llobregat poria entrar en lo territori de Barchinona, e certs mestres que y han menats hagen dit quel's par que l'aygua poria entrar prenent-la a la dita resclosa e poria pujar a Cornellà e a la casa que solia ésser d'en Bellví, e proseguint que sie poria regar fort molta terra e se'n porien seguir molts emoluments per la ciutat.»¹⁰⁵

Una dada força rellevant és la construcció de tres molins drapers en un únic casal, segurament en el mateix indret on havien estat en el segle XIII. S'han conservat els pactes de l'establiment «de tres rodes o casal per a tres rodes de molins drapers ab tres aygües o ab tanta aygua de aquella del rech dels Molins de Reig» atorgat per Berenguer de Relat i Ferriol a favor d'una companyia de dos mercaders i cinc paraires barcelonins, a canvi del cens de 35 morabatins anuals.¹⁰⁶ Malgrat una gran inundació de la tardor de 1402, enregistrada en la crònica d'Esteve Gilabert Bruniquer, els molins drapers van funcionar almenys fins a l'any 1425.¹⁰⁷

El valor econòmic del domini de Molins de Rei era important i el rei Ferran I va incloure la vila i els molins en el programa de recuperació del patrimoni alienat pels seus predecessors. L'any 1413 s'inicià el procés de lluçió i per aquest motiu s'inventariaren les rendes que foren valorades en la suma aproximada de 4.000 sous anuals.¹⁰⁸ Segons aquest document, el casal tenia quinze rodes, dues estaven establertes en emfiteusi i la resta s'arrendaven. La lluçió no es va cloure fins l'any 1419, en què Alfons el Magnànim recomprà Molins de Rei i el castell veí d'Olorda a la família

105. AHCB, Consell de Cent, I-28, f. 43r.

106. Document conservat a AHCB, Consellers, Notarial-IX-5, full solt sense data. Aquest document fou estudiat per C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, I, Barcelona: Curial, 1977, p. 473-474. Sobre la gestió d'aquests molins vegeu J. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una vila catalana medieval...*, p. 104-105.

107. «A 16 de octubre de 1402, lo riu Llobregat vingué tant poderós que derruí los molins de Mollin de Reig y ocupà tota la planitje de Lobegat, vers mar, fins a la beguda appellada de la Maçanera y quasi fins a Monjuich» (*Rubriques de Bruniquer*, V, p. 18).

108. «Capbreu de les rendes e altres drets que'l senyor rey ha e reeb sobre la vila de Molin de Reig e son terme» (ACA, Cancelleria, *Varia*, núm. 444).

Relat amb part del donatiu obtingut de les corts catalanes.¹⁰⁹ En el moment de la recuperació, el casal dels molins fariners, refets després d'una nova riuada de l'any 1414, tenia deu rodes. En l'arxiu de la Batllia General de Catalunya es conserven diversos documents sobre la gestió del molinar que corroboren la importància dels molins reials del Llobregat per al reial patrimoni, atès que des del 1386 el rei havia venut les rendes dels molins del rec comtal. D'aquest període, a més, s'ha conservat un fragment del registre de la cúria del batlle local i un protocol de la notaria de Molins de Rei de l'escrivà Joan de Moles.¹¹⁰

El batlle general, el jurista Pere Becet, va endegar polítiques per a consolidar i expandir la producció industrial i introduí canvis en l'administració, separant l'ofici del recaptador dels censos i rendes reials d'un de nova creació anomenat administrador o obrer dels molins. El primer fou encomanat l'abril de 1421 a Guillem Vallsorga, mentre que l'administració dels molins fou confiada a Bernat Bisbe, un mercader barceloní originari de Molins de Rei. A través d'aquest darrer, els batlles generals dirigien el manteniment del casal: el dia 11 d'octubre de 1423 encarregà a un ferrer de Barcelona quatre «bascocs» de ferro i quatre escodes;¹¹¹ i el 3 de gener de 1424 esmerçà 23 lliures, procedents de la venda d'un esclau del rei anomenat Alí, a comprar deu rodets nous per al casal.¹¹² El juliol de 1425 el mestre moliner Joan Jordi treballava, també per encàrrec del batlle general, en el dic i la bassa del casal, una instal·lació que apareix esmentada per primer cop aquest any.

El sistema d'explotació és l'arrendament conjunt de les molineries del casal a societats formades majoritàriament per ciutadans barcelonins. Els arrendataris del 1425 eren Bernat Bruc, mercader, i Jaume Rossell, notari, ciutadans de Barcelona, i Pere Aguilar, Berenguer Segarra i Joan Mulner, de Molins de Rei però originaris de Barcelona. El termini de l'arrendament

109. Sobre la lluçió de la vila, vegeu J. FERNÁNDEZ TRABAL, «Implicacions polítiques en la recuperació del patrimoni reial a Catalunya durant el regnat d'Alfons el Magnànim. La lluçió de Molins de Rei i la seva pèrdua posterior, 1419-1430», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* (Catarroja), 52/53 (2006), p. 161-182.

110. Arxiu Palau-Requesens, *Llibre de la Cúria del batlle de Molins de Rei 1425-1430* (lligall 304-A, document 3), f. 30r; el protocol del notari Joan de Moles, corresponent als anys 1426-1429, és el manuscrit núm. 23 d'aquest arxiu.

111. AHPB, Pere de Folgueres, 69/12.

112. AHPB, Pere de Folgueres, 69/12. Agraïxo a Jaume Riera que m'hagi donat aquesta informació.

era de tres anys i el preu de 40 lliures anuals. Dos anys després el notari Jaume Rossell lliurà dues tasses d'argent a la Batllia General, en garantia del deute de 120 sous de l'esmentat arrendament que no havia satisfet en el termini establert. Per culpa del deute fou empresonat poc després i no sortí de la presó de Barcelona fins que oferí avaladors idonis i restà, encara, arrestat en el seu domicili. L'arrendament de 1425 finí el mes d'abril de 1428, data en què el monarca personalment ordenà al batlle general que prenguéssin possessió del casal i comprovés que els molins estaven en el mateix estat en què foren lliurats tres anys abans. En el document consta clarament que el casal tenia «molins amb deu moles molents i amb l'aigua clara». L'estreta relació i dependència respecte de la capital del Principat resta palesa en el fet que s'havia instaurat un servei regular de transport integrat per una carreta i dos animals, que cada dia feia el viatge de Barcelona a Molins de Rei. El cost del servei era d'11 sous diaris. El camí ral que unia la vila amb la capital catalana s'adaptà al transport rodat i consta que l'any 1429 s'estudiava una modificació del seu traçat.¹¹³

El manteniment de la resclosa i del rec eren les principals obres públiques que donaven feina a gent de la vila i dinamitzaven l'economia local. El 2 de febrer de 1424 Pere Becet, batlle general de Catalunya, disposà que els salaris dels treballadors fossin satisfets amb els ingressos dels molins, i el 24 de maig del mateix any ordenà a l'administrador que no contractés per als treballs de neteja d'aquell any les persones que deguessin censos al rei.¹¹⁴ Sembla que l'antiga coerció de forçar els vassalls a treballar en el manteniment dels molins havia perdut el sentit, i que l'existència del casal havia esdevingut important perquè creava llocs de treball, però els interessos entre els pobladors de la vila i els arrendadors dels molins no eren sempre convergents. El 19 de juliol de 1425, el batlle general ordena que s'investigui sobre «algunes paraules e manasses qui serien stades dites e fetes assats inàvilment e indiscreta, e encara en menyspreu de dit senyor [rei] e disminució de sos drets, per alguns axí de la dita vila com de fora, als arrendadors dels molins reyalis de aquella per rahó de certs pals qui serien stats tallats e presos per fortificar la resclosa dels dits molins.»¹¹⁵

El 8 d'octubre del mateix any, s'ordena a Tomàs Descamp, batlle de Molins de Rei, que publiqui una crida que obliga els terratinents que tenen

113. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 868, f. 73v.

114. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 866, f. 18r.

115. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 866, f. 62v.

campes i horts al costat del rec a netejar-lo, amb pena de 10 lliures: «segons havem après per relació dels arrendadors dels molins reials d'aquella vila, a culpa dels frontalers e vahints havents terres e possessions entorn lo rech dels dits molins, qui caven, planten e conreen en la frontera del dit rech e en los límits d'aquell contra forma deguda, s'és seguit que les motes de les dites terres, orcs e possessions vehins dels dits rechs se són solides e caygudes en moltes parts del dit rech, resant e empexant aquell en moltes maneres, de que's seguex no solament dan e preiudici als dits arrendadors, mas encara a la cort del dit senyor.»¹¹⁶ El batlle reial és el responsable del compliment de les ordenances que protegeixen el rec i recorda periòdicament les obligacions dels possessors de terra mitjançant pregons i crides públiques, com la del dia 15 d'abril de 1427: «Ara oiats que us fa assebre a tuyt generalment per manament del senyor de balle e a instància e requesta dels arrendadors de la vila de Molin de Reig, que neguna persona stranya ni privada de qual-sevol ley, stament o condició sia no gos entrar dintre lo carcavar dels molins per paschar ni per altres coses, ni lansar suzura ni brosse ni pedras en lo rech dels dits molins, ni levar les portes del rech qui va a Lobregat sots ban de XX sous percascú e per cascuna vegada que contrafarà, gonyadors la meytat a la cort e l'altre meytat al acusador.»¹¹⁷

La draperia també continua present a Molins de Rei l'any 1425, a través de les rodes draperes reconstruïdes en l'època de Berenguer de Relat i Ferriol, que aquest any el rei havia arrendat a Pere Aguilar i aquest va subarrendar als germans Berenguer i Genís Segarra. Els socis mantingueren un litigi a causa de la maquinària del molí: «aquelles posts qui's són perdudes en la casa del molí draper que tenia lo dit Berenguer Segarra, les quals se són perduts en casa del dit Berenguer.»¹¹⁸

Molins de Rei abandonà la senyoria reial el 27 de juny de 1430, arran de la donació atorgada per Alfons el Magnànim a Galceran de Requesens.¹¹⁹ Aquesta alienació era pura i irrevocable i esdevingué definitiva, de manera que la vila dels antics molins reials es convertí en una senyoria privada dels

116. ACA, Batllia General de Catalunya, classe 7a Ab 22, fol. 71v.

117. *Llibre de la Cúria del batlle de Molins de Rei 1425-1430*, f. 30r (Arxiu Palau-Requesens, lligall 304 A, document 3).

118. *Llibre de la Cúria del Batlle del Molins de Rei 1425-1430*, f. 88r (APR, 304a 3).

119. He reconstruït el seguit d'adversitats que conduïren a la fallida econòmica de la vila i a la seva alienació, en l'esmentat article J. FERNÁNDEZ TRABAL, «Implicacions polítiques...», p. 161-182.

Requesens. A partir d'aquest moment la trajectòria del molinar entra en un període de completa obscuritat, per la manca absoluta de documents, fins que els molins van ser reconstruïts en els primers anys del segle XVI.

Els molins de Cervelló en el segle XV

La compra de Cervelló per la reina Elionor, de l'any 1373, no va comportar el seu retorn a la corona, perquè la reina va llegar la baronia al seu fill l'infant Martí, comte de Xèrica i de Luna i senyor de Sogorb. L'infant, qui en realitat tenia Cervelló en feu honrat del seu pare, el rei Pere el Cerimoniós, va donar Cervelló a Guillem Ramon de Montcada, comte d'Augusta (11 de juliol de 1381), el qual poc després va vendre el domini al comte Pere d'Urgell. Aquest magnat, o potser el seu fill Jaume el Dissortat, van vendre Cervelló al ciutadà barceloní Arnau Ballester (desconeixem la data exacta). Dels Ballester la baronia passà per herència al llinatge dels Bellera, originari del Pallars, a mitjan segle XV. El domini feudal superior, que pertanyia al rei, fou venut per Joan I a la ciutat de Barcelona el dia 14 de març de 1390.¹²⁰ Cervelló, doncs, va esdevenir un domini feudal compartit per la noblesa i els consellers barcelonins.

Els molins de Sant Vicenç dels Horts van experimentar un important descens d'activitat al llarg d'aquest tràfec, sense que puguem disposar d'una cronologia precisa.¹²¹ Creiem que el gran casal de Sant Vicenç dels Horts, encara esmentat en la capbreuació de 1374, acabà decaient del tot i que la seva desaparició afavorí la xarxa secundària dels molins de l'interior de la baronia. El 22 de novembre de 1445, el ciutadà Huguet Fiveller va comprar a Bernat Riera dels Molins, de la parròquia de Sant Esteve de Cervelló, el casal fariner de cup amb dues moles («*ipsum casale molendini bladerii duarum molarum, cum suo mulnerio, cum duobus portalibus versus orientem aparentibuss et cum suis edifficiis et resclosa, aqueductis et cum rego et subrego ac cupo et bassia et etiam cum pontibus et omnibus apparatibus*») situat a la riera de Cervelló, en el lloc de Colomer, al costat del camí de Vila-

120. AHCB, *Llibre Vermell* (exemplar reproduït), v. III.

121. L'autor no pot deixar d'insistir en la importància determinant de l'Arxiu del Marquès de Santa Maria de Barberà i de la Manresana, hereu dels Bellera. Fins que no es pugui consultar aquest important fons documental conservat al castell de Vilassar de Dalt, no es podrà respondre la major part dels interrogants.

franca, que el venedor tenia sota el domini alou d'Arnau Guillem Ballester, senyor de Cervelló, al cens de tres gallines. En la presa de possessió efectuada poc després, es féu constar que les dues moles molien i que el molí estava arrendat al moliner Salvador Argullol.¹²² En el molí de Can Batlle (Vallirana) s'han excavat les restes arqueològiques d'un cup baixmedieval.¹²³ El 1448 el senyor de la quadra de Torrelles establí un molí fariner d'una roda, situat a la riera de Torrelles, a Antoni Miquel, notari de Barcelona, amb la condició de reconstruir-lo i de pagar un cens d'11 sous anuals.¹²⁴ L'any 1461 a Sant Vicenç dels Horts funcionava un altre molí fariner, de dues moles, que fou venut per Pere Mas, de l'esmentada vila, al mercader barceloní Joan Ferrer: «*illum casale molendinorum feriner que nunc moluunt cum due rote et cum regis et sequia ipsorum molendinorum et cum omnibus apparatus, iuribus et pertinentiis dicti casalis et molendinorum, quod ego certis et iustis titulis habeo et possideo intus ville Sancti Vincencii de Ortis, et teneo pro nobilis Arnaldum Guillelmum de Bellari, dominum baronie Sancti Vincencii ad censum octuaginta octo solidorum.*»¹²⁵

L'esmentat Joan Ferrer, mercader de Barcelona però oriünd de Sant Vicenç dels Horts, fou durant vint anys el personatge clau de tots els projectes de represa dels molins del Llobregat, perquè l'any 1445 el noble Arnau Guillem Ballester, senyor de Cervelló, l'autoritza a reconstruir l'antic casal de la vila. No s'ha pogut localitzar l'establiment, però així es desprèn de la llicència concedida pel cavaller Joan Agustí Marc de Llacera Rosanes i de Torrelles, senyor de la casa de Soler de la parròquia de Sant Vicenç dels Horts, per a fer passar el nou rec en terres de la seva propietat en el lloc dit Serrat o Mercadal: «*aloatatem sive directum dominium quam seu quod habeo ac michi pertinet in aliquitur pecis terre que sunt in loco vocato lo Serrat alias Marcadal, scilicet, in illis parte seu partibus earum in quibus vos, ex concessione sive stabilimento vobis factis per nobilem Arnaldum Guillelmum de Ballester, domini castri de Cervilione, edificabit et construet certa molendina que iuxta ipsius stabilimenti concessionem construhere et edificare in dicto loco debetis cum reguis, bassia,*

122. AHPB, Joan Ferrer (major), protocol 104/7 i 104/13.

123. Jordi AMIGÓ I BARBETA, «El molí fariner de Can Batlle. Segles xv-xx», a *Simposi Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern*, Barcelona: Diputació, 1989, p. 163-170.

124. Biblioteca de Catalunya, Sèrie General d'Arxiu, lligall 773.

125. AHPB, Bartomeu Costa (major), protocol 175/15.

*sobrereguis, casalibus et aliis ad ipsa molendina necessariis, satisfactis tamen dominus emphiteotalibus dictarum peciarum terre pro eorum proprietatibus, ad cognitione procerum dicte parroquie.»*¹²⁶

Les obres, doncs, estaven projectades el 1445 però no es van dur a terme fins al 1461. El 4 d'octubre d'aquest any, a Barcelona, se signaren uns nous capítols entre Arnau Guillem de Bellera, senyor de Cervelló, i els prohoms de Sant Vicenç dels Horts, d'una part, amb Joan Ferrer, per a la construcció dels molins, pels quals el senyor de Cervelló es reservà la desena part dels guanys.¹²⁷ Joan Ferrer començà comprant el molí que aleshores funcionava a Sant Vicenç dels Horts i cercà socis per a una obra d'envergadura. Aquests foren Joan de Borau, mestre de sèquies, a qui s'encarregava la direcció de l'obra; els mercaders Pere de Moles, Francesc Sastorres i Bernat Dalgàs; el jurista Antoni Mitjans; i el cavaller Joan de Sabastida, un membre rellevant de la societat barcelonina que havia estat veguer de Barcelona i tenia interessos en els molins del rec comtal com a propietari d'algunes moles del casal de Soler Jussà. La societat restà constituïda pels set socis esmentats, a cadascun dels quals corresponia la setena part dels beneficis (una vegada deduïda la desena part reservada pel senyor de Cervelló) després d'aportar la mateixa part del capital. S'esperava que els guanys fossin elevats atès que la societat projectà una sèquia destinada a subministrar l'aigua necessària per als nous molins de Sant Vicenç i per a regar tota la plana del Llobregat fins al delta, segons es pactà en els capítols amb Arnau Guillem de Bellera: «*quod si dictus nobilis Arnaldus Guillelmus de Bellaria in constructione de dicta sequia, ab exitu sui termini usque ad mare partem habere voluerit, possuit illum acceptare in ocatava parte iurium dicte sequie et octavam partem ipse in peccunia ponere tenetur, et quod dicus nobilis teneatur explicare intencionem suam intra sex menses a die qua sequia in constructione exierit a suo termino.»*¹²⁸

Ens trobem novament davant de la unió de la molineria i el reg, aquesta vegada amb unes dimensions enormes perquè es tractava de convertir els

126. Biblioteca de Catalunya, Sèrie General d'Arxiu, lligall 773, document 11992.

127. «*Capitula iurata et concordata, facta et firmata inter [...] causa ponendi mitendi aquam rivi de Luppricato causa construendi molendina, tam infra termini Sancti Vincencii quam aliis quibusvis dominacionibus, prout eis fuerit bene visum*» (AHPB, Bartomeu Costa (major), protocol 175/15). D'aquesta escriptura només es conserva el títol en el manual 15è, no es va arribar a copiar sencera en el llibre comú corresponent.

128. AHPB, Bartomeu Costa (major), protocol 175/15, escriptura de 7 de desembre de 1461.

termes de Santa Coloma de Cervelló, Sant Boi (aleshores arribava fins al mar), Viladecans i Gavà en regadiu. Per això mateix ben prest els membres de la societat ampliaren els capítols amb la resta de grans propietaris interessats, que eren Jaume Marc, senyor d'Eramprunyà, Blasco de Castellet, senyor de la casa del Fonollar de la parròquia de Sant Boi, i mossèn Llor, senyor de la casa del Llor d'aquesta mateixa parròquia.¹²⁹ Les obres van començar puntualment el dia 12 d'octubre de 1461 i s'allargaren tres mesos i nou dies. El registre comptable conservat deixa constància de la complexitat de l'obra, des de la resclosa alçada en el terme de Pallejà fins a l'excavació de la sèquia (amb diversos trams soterrats) i la construcció del casal i l'adquisició de les moles. En total la inversió va pujar a 979 lliures, 5 sous i 8 diners, una suma considerable per a l'època. Les obres s'interromperen el 21 de gener de 1462, molt probablement per la situació política molt greu que alterà la vida del Principat i estroncà força projectes. El mes de juliol de 1462 els diputats del General van declarar el rei Joan II enemic de la terra i molts dels seus partidaris foren exiliats del Principat, entre els quals es trobaven Arnau Guillem de Bellera i Joan Sabastida.

La represa de les concessions reials a mitjan segle XV

El reial patrimoni va reprendre la concessió de permisos per a molins en el Llobregat en la dècada de 1450, quan era batlle general de Catalunya el cavaller Arnau Fonolleda.¹³⁰ La batllia general de Catalunya intentà apai-vagar el dèficit de moltura que patien els pobles del Llobregat amb una política de concessions de molins fariners, que intentava satisfer alhora la demanda existent i la necessitat d'augmentar els ingressos de la reial treso-

129. Això es conclou planament d'una nota del llibre de comptes de la companyia, que s'ha conservat entre el fons de la família Sabastida de l'Arxiu Palau-Requesens: «Missions fetas per an Johan Farer per la mesa de la aygua [...] ítem paguí an Villarot, lo quall anà ajustar mossèn Jacme March, mossèn Balera, mossèn Torrellas e an Blascho de Castellet e mossèn Lor a Sant Boy per parlar de la mesa de la aygua. Ítem per despesa fiu com lo fill de Costa anà per pendra la ferma dell senyor e après de mossèn Jacme March» (Arxiu Palau-Requesens, lligall 258, document 11, f. 38r).

130. Sorpren la tardança dels gestors del patrimoni reial a recuperar la política de les concessions. El buit de nous establiments en els registres de la batllia general durant les dècades de 1430 i 1440 podria deure's a la passivitat interessada del batlle general Galceran de Requesens, senyor de Molins de Rei.

reria. La primera d'elles s'atorgà el mateix any 1451 a favor de l'apotecari barceloní Gaucelm Marquès i féu constar la gran demanda de molins que existia en el territori: «*considerantes quod homines populati prope locum ubi infrascriptum molendinum seu molendina construere et facere intenditis multociens molendinorum deffectu farine et panis paciuntur decrementum ab quod oportet eosdem ad molendina remota sua blada defferre non absque ipsorum magnis laboribus et expensis.*»

L'apotecari era autoritzat a tenir fins a un màxim de quatre moles sobre barques o sobre edificis entre Sant Vicenç dels Horts i el mar: «*quod in rivo Lupricati in eo videlicet loco que malueritis, a termino Sancti Vincencii de Ortis usque ad littis maris, possitis et valeatis construere facere habereque tenere et perpetuo possidere, in alodio tamen meo, unum molendinum sive duo molendina cum una vel duabus rotis in quolibet molendino, tam supra barquis quam aliis quibusvis edificiiis causa molendina blada tam vestre quam aliarum quarumvis personarum.*» Gaucelm Marquès havia d'entregar cada any la vintena part dels guanys obtinguts, una proporció molt menor que les cinc sisenes parts de les anteriors concessions a molineria. En el contracte s'establí que els molins s'havien de construir abans de dos anys, al cap dels quals, si no s'havien alçat, la concessió restaria sense valor, termini que també s'havia d'aplicar en cas de reconstrucció per inundacions.¹³¹ Gaucelm Marquès va construir un molí flotant amb tres moles i a l'any següent de l'establiment es va associar amb Eulàlia, esposa del mercader Gaspar de Casasaja, per a explotar-la. Per aquesta causa li va vendre la meitat de la barca anomenada Sant Cristòfol, on funcionava el molí, pel preu de 27 lliures i 10 sous, del qual el batlle general va cobrar el corresponent lluïisme.¹³² El 19 de juliol de 1463 el notari barceloní Joan Casagualda va rebre una concessió semblant per a tenir un molí amb una roda o dues per a moldre forment, ordi i altres cereals i també llegums, amb barca o sense barca, entre Sant Vicenç dels Horts i el mar, al cens de 4 morabatins.¹³³

La concessió més important del reial patrimoni és la concedida l'any 1467 al donzell Pere Lluís de Vilafranca i al ciutadà Joan Ferrer, el mateix que impulsà la sèquia de Sant Vicenç, per a construir molins fariners i serradors dins del terme de Sant Boi i per a regar les terres d'aquesta

131. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 71, f. 101v-103r.

132. ACA, Batllia General de Catalunya, classe 2a D2, f. 18r-v.

133. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 665, f. 62v-63r.

parròquia. Els capítols signats el 29 d'abril d'aquell any per Joan Sellent, regent l'ofici de la batllia general, d'una part, i els esmentats Vilafranca i Ferrer, són molt semblants als que atorgà el baró de Cervelló l'any 1461: «que puxen fer un casal o molts de molins fariners ab tantes rodes com ben vist los serà e encara un molí o molins serradors, de la casa de les Corts fins a mil passes deius lo pont de Lobregat riu avall, e pendre de la aygua del dit riu de Lobregat ab qualsevulla arteficis que mester serà e ben vist los serà, tanta quant ne volran e necessari hauran per los dits molins fariners e serradors, e encara pendra de la aygua del dit riu per regar en aquella e atorgar per regadiu.» Per a realitzar el projecte, els concessionaris «puxen fer rech e rechs e resclosa e recluses si necessari serà, e transtallador o trastalladors e totes altres coses als dits molins e regadiu necessàries». Els emfiteutes havien de lliurar al rei la desena part dels guanys dels molins i del regadiu «quitis de totes mesions e despeses» i en cas d'alienació estaven obligats a pagar la quarta part del seu valor en concepte de lluïsmes. Es pactà també, «per tant com lo dit molí o molins se faran ab molta despesa e encara en lo sosteniment de aquells», que el rei renunciaria a atorgar altres concessions dins del districte de l'establiment i que els molins havien de ser operatius abans de tres anys. Un darrer pacte obligava a reconstruir els molins dins del mateix termini de temps «si per inundació d'aygua del dit riu o en altra manera los dits molins se enderrocaren o eren derruïts o ces-saven de molre.»¹³⁴

Els molins s'havien de construir en la parròquia de Sant Boi i per això Joan Ferrer, un expert en la matèria, obtingué de la senyora Elionor de Torrelles, tutora del seu fill, senyor de la casa del Puig, l'autorització per a poder edificar el molí i excavar el rec en terrenys del seu alou, al cens d'un parell de gallines i tres quarteres de forment.¹³⁵ El molí es construí immediatament en un terreny situat sobre el pont de Sant Boi, propietat d'un tal Palau, que fou indemnitzat amb la constitució d'un cens de 10 sous i una entrada de 15 florins. S'establí també que si el propietari renunciava a l'entrada tindria el dret de moldre el seu gra de franc en els molins que es construïssin.¹³⁶ La societat s'amplià amb la participació del ciutadà Miquel Serra, que aportà la tercera part de la inversió. El febrer de 1468, estant

134. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 72, f. 118v-119v.

135. Arxiu Parroquial de Sant Boi, manual 50, f. 51v. Dada extreta de J. CODINA, *A Sant Boi de Lobregat (segles XIV-XVII)*, Barcelona: Columna Assaig, 1999, p. 167.

136. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 876, f. 144r-v.

gairebé finalitzada l'obra dels molins, el donzell Pere Lluís de Vilafranca va vendre la seva part als dos socis restants.¹³⁷

L'any 1469 cap dels molins esmentats no funcionava i el batlle general de Catalunya va establir dos molins de vent al noble Blasc de Castellet, senyor de la quadra del Fonollar, dins de la parròquia de Sant Boi, al cens d'un morabatí per cada roda. En l'establiment es fa constar la greu penúria que existia aleshores a la vila: «considerant que segons una relació verídica hi ha a la vila i parròquia de Sant Boi un gran dèficit de farina i de pa, i que els habitants de les dites vila i parròquia porten a moldre els seus blats a molins molt allunyats amb grans treballs i despeses.»¹³⁸

Finalment, el febrer de l'any 1471 el rellotger Bernat Vidal va presentar a la batllia general de Catalunya un gran projecte per a «construir i edificar molins, tant fariners com serradors, i ponts, i per extreure aigua per a regar del riu Llobregat des del pont de Martorell fins al mar». Les activitats d'aquest rellotger, que en la mateixa època havia obtingut del Consell de Cent l'explotació de l'estany del Port, romanen en gran part obscures, sobretot pel que fa als enginys i a la tecnologia que pretenia aplicar. La sol·licitud del 1471 va caure en el buit, segurament per la incertesa de la situació política, atès que el consell assessor del batlle general va acordar no tramitar la concessió «perquè era una cosa gran de la que calia consultar amb el rei.»¹³⁹

L'activitat molinera en el Llobregat en el llindar dels temps moderns

La guerra civil de 1462-1472 i la difícil postguerra següent fou un període radicalment contrari al del gran dinamisme del començament de la dècada de 1460. Sense els recursos i les inversions necessàries el riu Llobregat no es podia canalitzar i aprofitar. De fet, ni la batllia general de Catalunya ni els nobles titulars de les baronies de la ribera van realitzar nous establiments de molins en les darreres dècades del segle XV; situació que afavoria els casals més modestos de l'Anoia i les rieres tributàries de Rubí i de Cervelló, més fàcils de mantenir i fins i tot de renovar. De l'any 1474 es conserva l'arrendament del molí de Clasquerí, que el monestir de

137. AHPB, Joan Sallent, Manual 1467-1470.

138. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 665, f. 77r.

139. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 1007, f. 56v.

Sant Pau del Camp tenia a Sant Vicenç dels Horts, que rebia l'aigua de la riera de Cervelló.¹⁴⁰ També en aquesta època, gràcies a la conservació d'un manual dels negocis de Joan Galceran de Papiol, existeixen dades sobre el molí fariner de dues rodes, anomenat dels Bessons, que el senyor del castell del Papiol tenia a la riera de Rubí i que arrendava regularment a moliners barcelonins.¹⁴¹ A alguns d'aquests molins, com els de Sant Genís de Rocafort, a l'Anoia, hi anaven els habitants de Barcelona en moments de crisi d'aigua, com va succeir durant la gran sequera de l'any 1529, que va deixar gairebé sense aigua els molins del rec comtal.¹⁴² L'any 1491 es troba la primera referència a un molí guixer construït a la parròquia de Sant Esteve de Cervelló, per a l'explotació del qual el guixaire Miquel Sabater i el moliner Antoni Capella, ciutadans de Barcelona, van constituir una companyia.¹⁴³

La interrupció de l'activitat molinera a gran escala en el Llobregat al final del segle XV és un fet fora de dubte, i és que després de la guerra el riu Llobregat havia esdevingut un territori en disputa per les concessions atorgades pel rei Joan que eren contradictòries amb els drets adquirits. Els Requesens, els grans afavorits per la reialesa triomfant, es van oposar a la construcció de nous molins en els trams del riu que discorrien dins les seves baronies de Martorell i Molins de Rei. El monopoli dels Requesens sobre el curs inferior del riu fou reconegut definitivament en el privilegi atorgat l'any 1529 per l'emperador Carles al capità de la seva guàrdia, el noble castellà Juan de Zúñiga y de Avellaneda, espòs d'Estefania de Requesens, mitjançant el qual li establia en exclusiva les aigües del Llobregat fins a la seva desembocadura per a construir molins fariners i bataners, al cens de 5 sous anuals.¹⁴⁴ El règim de monopoli esdevingué amb el temps un bloqueig dels intents d'aprofitament del riu, i arribà a impedir els nombrosos projectes que al llarg del temps va promoure la ciutat de Barcelona i dels quals tenim constància reiterada en els segles XVI i XVII.

140. AHPB, Antoni Joan, protocol 187/32.

141. AHPB, Bartomeu Requesens, protocol 203/91.

142. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, III, p. 407-408.

143. AHPB, Joan Miravet, protocol 228/8.

144. ACA, Cancelleria, registre 3889, f. 34r.

Conclusions

1. Recapitem recordant que l'any 1188 el rei Alfons el Cast féu construir el primer gran casal de molins fariners sobre el riu Llobregat en l'alou reial de Matoses, que fou seguit pocs anys després per un altre molinar dels senyors de Cervelló en el lloc de Campllong de Santa Coloma de Cervelló. El molinar de Santa Coloma fou substituït vers 1280 per un casal de nova construcció a Sant Vicenç dels Horts. Tot el segle XIII i fins a la primera gran epidèmia del 1348, doncs, el Llobregat alimentà dos grans concentracions de molins de roda horitzontal o de turbina, que arribaren a acollir trenta-quatre moles. A aquests dos grans establiments cal afegir els dos casals de la vila de Martorell, que funcionaven amb aigua de l'Anoia, i diversos molins de ribera establerts per la batllia general de Catalunya a partir de 1309, any en què el rei va perdre el control dels molinars en benefici dels comtes de Pallars.
2. La crisi central del segle XIV situà els dos molinars de Molins de Rei i Sant Vicenç dels Horts en situació de màxima necessitat. Mentre que el casal de Molins de Rei es va mantenir actiu durant tot el segle XIV, gràcies a la mobilització de tots els recursos de la vila, el de Sant Vicenç va periclitat en paral·lel a la situació econòmica dels comtes de Pallars, senyors de Cervelló. A partir de 1374 en desapareix el rastre al mateix temps que també cessen les concessions del reial patrimoni. Al final del segle XIV, doncs, el Llobregat impulsava només les moles del casal de Molins de Rei.
3. A mitjan segle XV ressorgiren els projectes industrials en el riu Llobregat. D'una banda, els Bellera, senyors de Cervelló, impulsen la reedificació del casal de Sant Vicenç dels Horts (1445), i, de l'altra, el batlle general de Catalunya, Arnau Fonolleda, reprèn en la dècada de 1450 la política de concessions que havia iniciat Jaume II. La principal incògnita d'aquest moment és saber si els molins de Molins de Rei van seguir funcionant després de la donació de la vila a Galceran de Requesens el 1430. El període de major activitat sembla que fou el començament de la dècada de 1460, en la qual, malgrat la complicada situació política, hem pogut documentar dos importants projectes de construcció de molins a Sant Vicenç dels Horts (1461) i Sant Boi (1467). Ambdós projectes coincideixen amb la caiguda de Galceran de Requesens i l'esfondrament de l'autoritat del rei Joan a Catalunya. La persona clau de les dues actuacions fou el mercader barceloní Joan Ferrer, originari de

Sant Vicenç. Les destruccions provocades per la guerra civil en els seus darrers anys, que van ser molt greus en les terres del Llobregat, i el quasi-monopoli que els Requesens van obtenir de les aigües del riu gràcies a la senyoria de Martorell i Molins de Rei (monopoli reconegut plenament per l'emperador Carles en el cèlebre privilegi de 1529), juntament amb la depressió de la postguerra, aturaren tots els projectes: la molinaria a gran escala del Llobregat al començament del segle XVI estava pràcticament anorreada.

4. Parlàvem al començament de quatre aspectes interrelacionats en la nostra anàlisi de la molinaria. En el primer d'ells, el jurídic, sembla fora de dubte que en el segle XIII el rei Jaume I aconseguí el domini de les aigües del Llobregat, un riu navegable, havent de respectar els drets adquirits pels grans senyors feudals del territori. Les concessions de nous molins per part del reial patrimoni ens pareixen sempre subordinades als condicionants polítics. Fou així que finalment, en un acte de plena sobirania, la reialesa abdicà els seus drets sobre el riu a favor de la casa de Requesens l'any 1529, una decisió que seria determinant per als segles venidors.
5. Respecte dels aspectes polítics, hem pogut comprovar que el domini d'un riu esdevenia sovint una qüestió conflictiva, a causa de la competència permanent entre el rei i els titulars de les grans senyories territorials pel control de les aigües del Llobregat. Estem parlant d'un conflicte de poder amb base econòmica, atès que en l'arrel de l'oposició entre el senyoriu i el reialenc, entre la noblesa i la ciutat, hi ha el control del mercat de la moltura d'un ampli territori, que incloïa les viles i els pobles de la vall baixa del Llobregat i del pla de Barcelona i els mateixos habitants de la Ciutat Comtal. Sense oblidar que el subministrament de farina era per si mateix una qüestió molt important de la tranquil·litat pública. Aquests conflictes apareixen units ja en les violències i guerres que es van donar en aquest territori durant el regnat de Jaume I i van ser importants en tots els intents del patrimoni reial d'absorbir els molins de Sant Vicenç dels Horts, a través de la compra de la baronia de Cervelló de 1297 i 1373, i dels molins reials l'any 1419. La pèrdua del domini reial sobre els molinars intentà d'ésser compensada pels administradors del patrimoni de la Corona mitjançant una política de concessions de drets de nova construcció de molins, bé de casals sobre sèquies (es concentraren en el terme de Sant Boi, que pertanyia en part a la jurisdicció reial), bé directament en les aigües del riu sobre estaques i barques.

6. Els constructors dels grans casals del Llobregat van fer front també a un repte tecnològic i econòmic molt notable per a l'època, que mostra l'existència de recursos tècnics i humans que hi havia davant d'unes obres molt costoses i complexes. Els molins dels dos casals es construïren sobre sèquies que prenien l'aigua directament del Llobregat i discorrien en paral·lel al curs del riu, de forma semblant als recs dels molins molt més modestos que omplien els cursos alts i mitjans dels rius catalans. Cal considerar, emperò, els condicionants de partida que convertien qualsevol intervenció en aquest punt del curs del riu en una obra força complicada: en primer lloc el cabal considerable del Llobregat, l'únic riu pirinenc que desemboca al costat mateix de Barcelona i que, fins i tot en els períodes més secs de l'any, porta molt més volum d'aigua que el Besòs, del qual s'alimentava el rec comtal; en segon lloc el règim inestable del riu, caracteritzat per forts estiatges i crescudes molt fortes, que alteraven la llera i destruïen totes les infraestructures construïdes; i, finalment, el poc pendent natural del terreny, que exigia una notable obra de càlcul i enginyeria. Els constructors de finals del segle XII havien de ser gent experta, capaç de triar l'emplaçament i construir un dic poderós i ample en la mateixa llera del Llobregat —una obra molt exposada— que fos capaç d'aturar i elevar el nivell de l'aigua per introduir-la en la sèquia. Per a trobar una obra comparable, hauríem d'esmentar les grans rescloses del Garona a Tolosa de Llenguadoc, o els assuts musulmans de l'Ebre. Paral·lelament calia traçar el recorregut i excavar el rec, llarg forçosament a causa de l'escàs pendent natural del terreny, i salvar els accidents naturals de l'orografia, constituïts principalment per les rieres i els torrents que desguassaven al riu. Els casals no podien ser construccions de fusta o petites edificacions, com els de dues moles dels rius de muntanya o les edificacions que omplien els recs urbans, sinó robustos edificis de pedra d'àmplies dimensions. Els molins del casal eren de roda horitzontal impulsats directament per l'aigua del rec mitjançant una rampa, però estan documentats diversos molins de cup i també n'existiren de verticals en edificis més modestos i sobre estaques o barques.
7. Les qüestions econòmiques són fonamentals. Ni el rei ni els altres promotors dels projectes podien aportar ells sols el capital necessari per fer front a les inversions inicials i a les posteriors reconstruccions. Els socis capitalistes foren institucions eclesiàstiques solvents, com la casa de l'Hospital de Sant Joan de Barcelona, i membres de la primera burgesia barcelonina, com Berenguer de Castellvell, Bernat Ferrer, Bernat

Romeu o Berenguer Durfort, segons hem vist en els inicis dels molinars. En els molins de Cervelló i de Martorell de titularitat senyorial veurem també posicionar-se membres de l'aristocràcia local com els Rosanes i els Torrelles. Al costat d'aquests, però, trobarem ben aviat homes pertanyents a l'elit de les pròpies comunitats vilatanes directament interessades en els respectius molinars i, en darrer terme, les mateixes viles que es van veure molt implicades en els costos del manteniment, que van ser un dels reptes més importants de la crisi del segle XIV. Un aspecte fonamental és l'anàlisi de les diferents modalitats contractuals que van permetre construir i explotar els molins a partir del sistema de la molinaria, que era l'utilitzat pel rei a Barcelona, i les persones i els grups que s'hi van implicar. Cal tenir en compte, a més, que els beneficis dels molins no s'extreien únicament de la mòlta. L'aprofitament de l'aigua, per al rec i fins i tot per a l'abastiment de Barcelona, en el cas dels molins reials, o per a convertir en regadiu les feraces terres del delta, com en el cas dels molins de Sant Vicenç dels Horts i Sant Boi, eren objectius també perseguits pels promotors. Hem pogut comprovar que, des de finals del segle XII, es documenten diversos i considerables intents per a regar massivament els camps i incrementar la productivitat dels conreus de la plana del Llobregat, emulant la riquesa del pla barceloní regat pel rec comtal. Tanmateix, i a desgrat de molts promotors, l'agricultura intensiva es va veure reduïda a les terrasses fluvials de l'entorn immediat dels molins. L'agricultura medieval no va reeixir en una fita que no es podria fer realitat fins a la construcció del canal de la Infanta en els primers anys del segle XIX.

8. En darrer terme creiem que el present estudi ofereix dades valuoses per a la periodificació de l'economia medieval catalana. A partir de l'anàlisi microeconòmica dels molinars del Llobregat i de les seves poblacions annexes hem intentat precisar els períodes d'expansió o creixement i els de contracció i crisi, uns períodes cronològicament més curts i precisos però més ajustats a la realitat que els cicles de llarga durada. Hem intentat també que els molins aportin trets específics al desenvolupament humà i econòmic. I hem pogut documentar una rica tradició molinera medieval en les terres del Llobregat. Aquesta tradició va existir, fou aprofitada pels grans constructors de molins del Renaixement i va resorgir amb força en el segle XVIII, sobre noves bases econòmiques i en un context mol diferent, però en el nivell tècnic que la tecnologia baixmedieval la va deixar. El Llobregat fou un riu treballador molts segles abans que les colònies fabrils del segle XIX en colonitzessin els marges.